

הדוברות הצבאית במלחמת יום הכיפורים

מחבר: אפרים לפיד ורון גביאן
מקור: "יסודות", גיליון 5 | 50 שנים למלחמת יום הכיפורים
הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל
עורכים: אלי מיכלסון, יוגב אלבז, יניב פרידמן
שנת הוצאה: 2023

תקציר

המחקר שלפנינו בוחן את מקומה של הדוברות הצבאית בתקופת מלחמת יום הכיפורים (אוקטובר 1973) - לפנייה, במהלכה ואחריה. המחקר מתייחס למקומה של התודעה בקבלת ההחלטות של צה"ל במלחמה, לתפקוד של יחידת דובר צה"ל ולנוכחות של התקשורת הישראלית והבינן-לאומית כשחקן חשוב במלחמה. המחקר מתבסס על מקורות היסטוריים ראשוניים מארכיון צה"ל ומארכיון מחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל, ולראשונה מידע רב מתוכם רואה אור במאמר זה; ועל ראיונות שנערכו בשנת 2022, כמעט יובל אחרי המלחמה, עם בעלי תפקידים ביחידת דובר צה"ל, בצנזורה ובצה"ל בכלל, לצד עיתונאים וכתבים צבאיים שפעלו בתקופת המלחמה. נוסף על כך המאמר מתבסס על מקורות משניים: ספרים, מאמרים ומחקרים, אשר נכתבו על הנושא לאורך השנים.

מאות ספרים ואלפי מאמרים נכתבו עד היום על המלחמה בידי עיתונאים, אנשי אקדמיה, אנשי מילואים וחוקרים. בתום המלחמה הוקמה גם ועדת חקירה ממלכתית, בראשות נשיא בית המשפט העליון, ד"ר שמעון אגרנט, ועבודתה הוגבלה לימים שקדמו למלחמה ולימיה הראשונים בלבד. עם זאת אף מחקר עד כה לא חקר את פעילות מערך ההסברה והדוברות של צה"ל במלחמה זו.

מחקר זה מתפרסם כיובל אחרי המלחמה. לצד ניתוח הדברים כללנו אמירות רבות של אנשים שפעלו אז בתחומי התודעה וההסברה.

הדוברות הצבאית במלחמת יום הכיפורים

אפרים לפיד ורון גביאן¹

מבוא

מלחמת יום הכיפורים גרמה למשבר חברתי ופוליטי עמוק בחברה הישראלית. בעקבותיה חלו תמורות מדיניות, פוליטיות, צבאיות וחברתיות במדינה.² השלכותיה לא פסחו גם על אמצעי התקשורת.³ לאחר המלחמה היכו עיתונאים בפומבי על חטאי שיתוף הפעולה הכנוע עם הממסד הפוליטי ועם המערכת הצבאית, והודו כי בשתיקתם תרמו גם הם את חלקם למחדל.⁴ כמו כן יוזכר כי מלחמה זו הייתה המלחמה

1 תא"ל (במיל") ד"ר אפרים לפיד היה דובר צה"ל בשנים 1984–1989, ובמשך שנים חקר את מקומה של הדוברות בצבא. רון גביאן שירת בחטיבת דובר צה"ל בשנים 2016–2022, וכיום חוקר את יחסי המודיעין והדוברות הצבאית.

תודה לפרופ' מירון מדזיני, לד"ר מרדכי גאור ולאמיר אורן על הסיוע לעריכת המחקר ועל הערות חשובות לטיטות בדרך למאמר הסופי.

2 הרצל שפיר, **מלחמת יום הכיפורים מבט שונה**, האירועים שקדמו למלחמה, מהלך המלחמה עצמה, תוצאותיה והשלכותיה, 1967–1977, צה"ל – מערכות ומושב בן-שמן: מודן, 2020 (להלן: שפיר, **מלחמת יום הכיפורים**), עמ' 9.

3 דינה גורן, **דיווח וביקורתיות: בדיקה של טיפולה של העיתונות הישראלית בפיגועי מחבלים לפני ואחרי מלחמת יום הכיפורים**, דוח של המכון לקומוניקציה באוניברסיטה העברית, 1977.

4 ריאיון 3; דן כספי ויחיאל לימור, **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948–1990**, תל אביב: עם עובד, 1992; אורי אבנרי, "מידע שהרדים את הציבור", בתוך: טלי זינגר (עורך), **מאת כתבנו הצבאי**, תל אביב: הוצאת מערכת הביטחון, 1990 (להלן: אבנרי, "מידע שהרדים את הציבור"), עמ' 39; ישעיהו בן-פורת, יהונתן גפן, אורי דן, איתן הבר, חזי כרמל, אלי לנדאו ואלי תבור, **המחדל**, תל אביב: עם ישראל הוצאה מיוחדת, 1975 (בן-פורת ואחרים, **המחדל**).

הטלוויזיונית הראשונה בתולדות ישראל. רבים זקפו את כישלון ההסברה לחובתו של דובר צה"ל.

סמוך לפרוץ המלחמה, ומתוך החשיבות שיוחסה לנושאי ההסברה, מינה שר הביטחון משה דיין את האלוף (במיל') אהרון יריב, שעד 1972 היה ראש אמ"ן, למסביר הלאומי בהתבסס על הניסיון המוצלח של קודמו, האלוף חיים הרצוג, ב-1967.⁵

ב-12 בנובמבר 1973, זמן קצר לאחר סיום המלחמה, מינה ראש אמ"ן, האלוף אלי זעירא, שהיה הממונה על דובר צה"ל, ועדה לביקורת התנהלות מערך ההסברה של צה"ל. באופן חריג בתולדות צה"ל בראש הוועדה עמדו דובר צה"ל לשעבר, אל"ם (במיל') נחמן קרני, ושני עיתונאים ותיקים ומנוסים, דוד פדהצור וירמיהו יובל. חבריה סקרו חומרים מהעיתונות של ימי המלחמה, וראיינו שלושים אנשי מקצוע - מיחידת דובר צה"ל, מהצנזורה הצבאית, אנשי צבא פעילים, אנשי מילואים ועיתונאים רבים, כתבים ישראלים וכתבי חוץ.⁶ המסקנות וההמלצות של הוועדה היו מקצועיות, מקיפות וחדות. נוכחנו בעריכת מחקרנו כי חלקן עדיין ישים לתפקוד מערך דובר צה"ל גם כעבור יובל שנים. דו"ח ועדת בדיקה זו היה מרכזי מאוד למחקרנו. ממצאי הוועדה ומסקנותיה מתפרסמים במאמר זה לראשונה.

מחקר זה יציג את תפקודם של דוברות צה"ל ושל העומד בראשה במלחמת יום הכיפורים כמרכיב משמעותי במערכת הצבאית ואת מקומו של צה"ל בדעת הקהל באותה תקופה. המחקר יסקור את מפת התקשורת הישראלית והזרה. המידע שהוצג במחקר נשאב מראיונות חצי מובנים עם אנשי תקשורת, צנזורה והסברה, עם אנשי יחידת דובר צה"ל ועם אנשי מודיעין שפעלו במלחמה. כמו כן המחקר מבוסס על מידע מארכיון צה"ל ומערכת הביטחון ומארכיון מחלקת מדעי ההתנהגות בצה"ל וכמובן על ספרים ועל מאמרים. למחברים לא הייתה נגישות לפרוטוקולים של דיונים סגורים במטכ"ל שבהם נידונה מדיניות ההסברה והפרסום. כמו כן לא הייתה נגישות למסמכי לשכת דובר צה"ל מהתקופה. מגבלה נוספת של

5 עמוס גלבוץ, **מר מודיעין**, תל אביב: ידיעות אחרונות ספרי חמד, 2013 (להלן: גלבוץ, **מר מודיעין**), עמ' 632-633.

6 נחמן קרני, ירמיהו יובל ודוד פדצור, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**, תל אביב: המדפיס הלאומי הממשלתי, 1974 (להלן: קרני ואחרים, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**).

המחקר נובעת מהטיות המוכרות מעדויות מרואיינים הניתנות בחלופ זמן כה רב מהמלחמה.

עד היום כתבו עיתונאים, אנשי אקדמיה, אנשי מילואים וחוקרים מאות ספרים ואלפי מאמרים על המלחמה. בתום המלחמה הוקמה גם ועדת חקירה ממלכתית, בראשות נשיא בית המשפט העליון, ד"ר שמעון אגרנט, ועבודתה הוגבלה לימים שקדמו למלחמה ולימיה הראשונים בלבד. עם זאת אף מחקר עד כה לא בחן את פעילות מערך ההסברה והדוברות של צה"ל במלחמה זו.

מפת התקשורת הישראלית והזרה

בשנים שלפני מלחמת יום הכיפורים (1948-1973) התנהל הצבא בסגירות כלפי התקשורת. כמעט כל נושא צבאי היה אסור בפרסום, אלא אם אישרה הצנזורה הצבאית. אמצעי התקשורת מצידם לא ניסו, בהכללה, להיאבק ביחס של שלטונות הצבא, במידה רבה משום שהם עצמם היו שבויים במיתוס "הצבא כול יכול ויודע טוב מכולם", שהגיע לשיאו אחרי הניצחונות במלחמת סיני (1956) ובמלחמת ששת הימים (1967). את מקום "העיתונות המגויסת", שנהנו השלטונות לטפח כדי לסייע בהשגת היעדים הלאומיים, החליפה בהדרגה "עיתונות מתגייסת"⁷.

הכתבים הצבאיים (כ"צים) בכלי התקשורת היו חוד החנית של הסיקור הצבאי. בהשוואה לבעלי תפקידים מקצועיים אחרים בתקשורת התמידו בתפקידם לאורך שנים, וזכו ליחס מועדף מצד המערכת הצבאית.

דובר צה"ל דרש מכל כתב להתגייס לשירות מילואים לפני שיורשה להצטרף לכוחות. ארגוני התקשורת בירכו על צעד זה כיוון שנתן לאנשיהם מעמד של חיילים במקרה של פגיעה. כך היו הכתבים כפופים לצה"ל, ולצבא הייתה הסמכות החוקית המלאה לערוך שינויים בחומר ששלחו מהשטח, בראייה דוברותית ("דברור"), מעבר להיבטי הביטחון שהיו בסמכות הצנזורה.⁸ כתבים צבאיים רבים פעלו במלחמה במתחם דובר צה"ל שבבית סוקולוב.

7 הלל נוסק ויחיאל לימור, "צבא ותקשורת במאה העשרים ואחת לקראת דגם חדש של יחסים", בתוך: אודי לבל (עורך), **ביטחון ותקשורת - דינמיקה של יחסים**, באר שבע: מכון בן-גוריון לחקר ישראל, 2005, עמ' 77-79.

8 ריאיון 4; רון בן-ישי, **חי במלחמה: עיתונאי תחת אש**, ראשון לציון: משכל, 2021 (להלן: בן-ישי, **חי במלחמה**), עמ' 208.

כתבים אחרים סופחו לכוחות כדי לסקר את שדה הקרב. לכן נוצרה חריגה (אנומליה), שבה הכתבים הבקיאיים בעולם התוכן הצבאי נשארו בתל אביב בעוד הכתבים שהצטרפו ליחידות הלוחמות סיקרו נושאים אחרים.⁹ דוגמה לכך הייתה מיכה שגריר, שנשלח לסקר את הקרבות אף שלא היה כתב צבאי בהכשרתו,¹⁰ ואילו נחמן שי, הכתב הצבאי של "קול ישראל", העביר חלק גדול מהמלחמה בהשתתפות בתדרוכים של גורמים צבאיים בתל אביב במקום להיות עם הכוחות בשטח.¹¹

13 שעות לאחר תחילת המלחמה אוחדו **שידורי הרדיו** של "קול ישראל" ושל גלי צה"ל בכותרת "שידורי ישראל".¹² עוד לפני כן, בעקבות חששות שעלו בדיון אצל שר הביטחון משה דיין ב-5 באוקטובר ב-9:00 בבוקר, הציע דיין להשאיר את תדר גלי צה"ל פתוח ביום הכיפורים כדי לאפשר גיוס מהיר במקרה הצורך.¹³ באולפן המשותף, אשר פעל מבית סוקולוב שבתל אביב, הועברו החדשות והיומנים בשתי הרשתות של "קול ישראל" (א' וב') ובגלי צה"ל בו-זמנית. שאר התוכניות בשתי התחנות שודרו בגלים נפרדים לפי שיקוליהן הבלעדיים.¹⁴ השידורים אוחדו ל-25 ימים. על רקע הבחירות המתקרבות (דצמבר 1973) ועל רקע העיסוק בנושאים פוליטיים החליט הוועד המנהל של רשות השידור להפסיק את השידור המשותף ב-31 באוקטובר, שבוע ימים אחרי הפסקת האש. סקר של האוניברסיטה העברית בחן האזנות לרדיו, ומצא כי ב-12 באוקטובר היה שיעור האזנה ליותר מעשר מהדורות ביום 68 אחוז. סקר זה גם העלה כי ככל שעברו ימי המלחמה, אמון הציבור במידע ששודר ברדיו הישראלי הלך ועלה.¹⁵

9 גבריאל שטרסמן, "ראיון עם תא"ל פנחס (פניה) להב", מתוך: גבריאל שטרסמן (עורך), **ספר השנה של העיתונאים לשנת תשכ"ד**, תל אביב: דפוס שמגר, 1974 (להלן: שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב"), עמ' 79.

10 מיכה שגריר, "לסקר את המלחמה", בתוך: גבריאל שטרסמן (עורך), **ספר השנה של העיתונאים לשנת תשכ"ד**, תל אביב: דפוס שמגר, 1974, עמ' 79.

11 ריאיון 5.

12 איתן הבר וזאב שיף, **לקסיקון לביטחון ישראל**, תל אביב: זמורה ביתן, מודן, 1976 (להלן: הבר ושיף, **לקסיקון לביטחון ישראל**), עמ' 101.

13 איתן שמיר, **משה דיין - התפתחותו של אסטרטג**, מושב בן-שמן: מודן, משרד הביטחון - ההוצאה לאור, 2023, עמ' 454.

14 מרדכי נאור, **רדיו חזק: הסוד והקסם של גלי צה"ל**, רעננה: הוצאת אבן חושן, 2014 (להלן: נאור, **רדיו חזק**), עמ' 103.

15 המכון למחקר חברתי שימושי, **מורל הציבור ביום האחד-עשר למלחמת יום הכיפורים (16.10.73)**, ירושלים: המכון לקומוניקציה באוניברסיטה העברית, 19 באוקטובר 1973 (להלן: המכון למחקר חברתי שימושי, **מורל הציבור**).

לאחר המלחמה ראו מבקרי התקשורת את הכתבים הצבאיים שותפים למחדל.¹⁶ פרופ' שלמה אבינרי כתב שנה לאחר המלחמה:

בכל תחומי החיים השונים, נוקטת העיתונות בישראל עמדה של עיתונות בחברה חופשית... אולם בתחום הביטחון, וכל מה שנובע ממנו, התנהגות העיתונות הישראלית דומה יותר מדי להתנהגות במשטר טוטליטרי. הכתבים הצבאיים לא הצביעו על פגמים, הכל מלא שירים ותשבחות, קושרים כתרים למצביאים וסוגדים למוסד.¹⁷

אחת המסגרות החשובות לקשרי הממשלה עם התקשורת בנושאי ביטחון הייתה "**ועדת העורכים**", שבה היו חברים העורכים הראשיים של העיתונים בעברית ועורך ג'רוזלם פוסט.¹⁸ ימים ספורים לפני המלחמה, ב-3 באוקטובר 1973, בפגישה של ועדת העורכים בחיל הים, תדרך הרמטכ"ל דוד אלעזר באופטימיות כי "אפשר לישון בשקט".¹⁹ לאחר תחילת המלחמה זימנה לשכת שר הביטחון, בראשות דיין וראש אמ"ן, האלוף אלי זעירא, פגישה בהולה עם ועדת העורכים. באותה רוח חיובית ענה דיין גם על השאלה אם הוא אופטימי, ותשובתו הייתה "מאוד".²⁰ במלחמת יום הכיפורים בלטה העדיפות שנתן שר הביטחון לוועדת העורכים יותר מלכתבים הצבאיים. זו התנהלות שנבעה ממשקל מיוחד לעמדתם בהנחיית הסיקור בכלי התקשורת שהם מופקדים עליו. במלחמה נפגשו העורכים כל יומיים-שלושה עם שר הביטחון, עם הרמטכ"ל ועם האלופים בני פלד, אלי זעירא ונוספים. הרמטכ"ל נכח בכל הפגישות.²¹

גם **לתקשורת החוץ** היה תפקיד חשוב במלחמת יום הכיפורים. עוד לפני פרוץ המלחמה, ובייחוד לאחר מלחמת ששת הימים, הייתה התדמית של

16 נחמן שי, "שנת מבחן לעיתונאים במלחמה", בתוך: גבריאל שטרסמן (עורך), **ספר השנה של העיתונאים לשנת תשכ"ד**, תל אביב: דפוס שמגר, 1974 (להלן: שי, "שנת מבחן לעיתונאים"), עמ' 5.

17 גבריאל שטרסמן, "סיכום דיון במועצת העיתונות" (15 במארס 1974), מתוך: גבריאל שטרסמן (עורך), **ספר השנה של העיתונאים לשנת תשכ"ד**, תל אביב: דפוס שמגר, עמ' 109.

18 Gideon Doron, "The Politics of Mass Communications in Israel", **Annals**, January, 1998, pp. 163-179.

19 חיים הרצוג, **מלחמת יום הדין**, ירושלים: עידנים, 1975, עמ' 96.

20 נאור, **רדיו חזק**, עמ' 101.

21 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 5.

ישראל בעולם בעייתית.²² כמעט כל הכתבים שפעלו עבור כלי תקשורת בחו"ל היו ישראלים, פרילנסרים, נוסף על עבודתם העיקרית בתקשורת הישראלית. אחת ההשלכות התקשורתיות של מלחמת ששת הימים הייתה הפיכתה של ישראל למרכז חדשות עולמי. אם עד המלחמה פעלו כחמישים-שישים כתבי חוץ קבועים בארץ, בעקבות המלחמה נפתחו עשרות משרדים של כלי תקשורת מובילים בעולם, ועד מהרה גדל מספר הכתבים הקבועים - צוותי רדיו וטלוויזיה - פי ארבעה.²³ מפרוץ המלחמה טיפלה יחידת דובר צה"ל בכ-850 עיתונאים מחו"ל שהגיעו לארץ משלושים מדינות לסקר את המלחמה.²⁴

ועדת העורכים בסיוור בצפון בהשתתפות דובר צה"ל, תא"ל פניני להב (צלם: רון אילן; באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון).

- 22 טרי סמית, **פרוטוקול מס' 5 של ועדת קרני**, 11 בדצמבר 1973 (להלן: סמית, **פרוטוקול 5**).
23 מירון מדזיני, "הסברת החוץ במלחמת ששת הימים", **קשר** 36, סתיו 2007, עמ' 145-155.
24 אפרים שורר, **פרוטוקול מס' 1 של ועדת קרני**, 29 בנובמבר 1973.

יחידת דובר צה"ל פעלה מול נציגי התקשורת הבין-לאומית בשני אפיקים: הכתבים הזרים הקבועים בארץ והכתבים הזרים "המזדמנים", שהגיעו במיוחד לסקר את המלחמה. העיתונאים הקבועים בארץ העידו כי לדובר צה"ל הייתה העדפה לעיתונאים שבאו מן החוץ, אף שבאותה עת בארץ היו 12 סניפים קבועים.²⁵ בין המבקרים היו כתבים מנוסים בכירים רבים אשר "דעתם נחשבת בעיתוננים יותר מהכתבים הקבועים בארץ".²⁶ כתבים זרים שישבו קבע בישראל היו בטיפול "מדור החוץ" שבענף הקישור לעיתונות (עק"ל) ביחידת דובר צה"ל, אולם במלחמה מינה דובר צה"ל את אל"ם (במיל') יהודה פריהר, ללא כפיפות לראש עק"ל, להיות בקשר עם הכתבים שהגיעו במיוחד מחו"ל. לרשותו עמדו שמונים קציני מילואים, ולטענתו, "רובם היו ברמה טובה, אולם לא כולם היו מתודרכים".²⁷

דוברות צה"ל

דובר צה"ל, תא"ל פנחס להב

פנחס להב נולד בפולין ב-1921 ועלה לארץ בגיל 17. הוא פעל ב"הגנה" שבחיפה בשנים 1940-1943, ובהמשך התנדב לצבא הבריטי. לאחר מלחמת העצמאות שירת בצה"ל בתפקידי אפסנאות ושלישות, מרביתם בפיקוד דוד אלעזר. באוגוסט 1972, לאחר תפקיד רמ"ח הפרט באכ"א, מינה הרמטכ"ל אלעזר אותו לדובר צה"ל וקידמו לדרגת תא"ל. במהלך המלחמה פעל תא"ל פנחס להב רוב הזמן במוצב הפיקוד העליון. בצאתו ממנו היה מגיע אל מוקדי ההסברה, ושם כבר ציפו צוותי ההסברה להנחיותיו ולעדכוניו, וכן מאות עיתונאים - לתדרוכים ולהבהרות. בעקבות המצב הקיים הדובר צוות הסברה מאולתר בראשותו של אל"ם (במיל') מרדכי (מורלה) בר-און. הצוות פעל בכל שעות היממה בבית סוקולוב והפיץ מוצרי הסברה של צה"ל ושל מערכת הביטחון, על פי ההנחיות, שמדי יום גיבש פורום ההסברה העליון בראשותו של האלוף יריב ואחריו, האלוף שלמה גזית. צוותו של בר-און כלל אנשי תקשורת וקציני צה"ל. בכירי הפובליציסטים נסתייעו בחברי הפורום בטורי הפרשנות שלהם. הצוות יזם תגובות להבהרת המצב והרים תרומה נכבדה לחישול המורל בעורף ובחזית כאחת. כמו כן הוא עקב אחר השידורים והגיב בעת הצורך.²⁸

25 ג"י בושינסקי, פרוטוקול מס' 2 של ועדת קרני, 5 בדצמבר 1973 (להלן: בושינסקי, פרוטוקול 2).

26 אן מרי פרנקל, פרוטוקול מס' 3 של ועדת קרני, 6 בדצמבר 1973.

27 יהודה פריהר, פרוטוקול מס' 4 של ועדת קרני, 9 בדצמבר 1973.

28 ראובן לויתן, "כך פעל עק"ל", בתוך: גבריאלי שטרסמן (עורך), ספר השנה של העיתונאים לשנת תשכ"ד, תל אביב: דפוס שמגר, 1974 (להלן: לויתן, "כך פעל עק"ל"), עמ' 41-42.

כמו דוברי צה"ל אחרים גם ללהב לא היה ניסיון מוקדם בתקשורת. לדעתו, דובר צה"ל צריך להיות איש צבא המכיר על בוריו את הארגון שאותו הוא מייצג: "העבודה כאן בעיקרה היא ארגונית והתפקיד צריך להיות בידי אדם שיש לו הבנה מספקת בכל הקשור לנעשה בצה"ל ובשדה הקרב והוא מסוגל להסביר זאת לאחרים כאיש צבא". מצד אחר הבהיר כי אם עיתונאי יכול למלא דרישה זו, "זה טוב מאוד"²⁹. לא כולם הסכימו עם תפיסה זו. הכתב הצבאי ישראל קצובר סיפר כי בקושי הם ראו את פנחס להב לאורך המלחמה: "הייתי ידיד טוב של פיני. וכשישבנו ודיברנו הוא סיפר לי על כל תולדות חיי משפחתו מתקופת השואה וכל תקופתו הצבאית, אבל כשהגענו לנושאים תקשורתיים, וביקשתי ממנו תדרוכים, ראית שתפרו למישהו תפקיד כדי להעלות אותו בדרגה, והתפקיד לא התלבש עליו"³⁰. נחמן שי הוסיף: "לא ראיתי את פיני להב במהלך המלחמה. אני זוכר אותו לטובה, אדם מאוד נעים, חכם, קצת גלותי, אך טוב ורחב לב. היה טוב ביחסי ציבור, אך לא הייתה לו הכשרה טובה לדוברות"³¹. "השנים היו אחרות, הרמטכ"ל מינה את מקורביו. נפלה לו מלחמה על הראש. אז הבנו שהקרבה לדדו היתה הנכס המשמעותי שהביא איתו לתפקיד"³². יצחק שני, בכיר בצנזורה באותה תקופה, סיפר: "הדוברות לא הייתה שווה כלום כי היה דובר צה"ל שלא הבין כלום בתחום הדוברות"³³. עיתונאי בכיר נוסף שפעל במלחמה אמר: "פיני להב היה איש חביב אבל לא נתפס כמתאים למלחמה כזו. כשהרמטכ"ל עסוק וכולם בבהלה מוחלטת, צריך לדבר עם מישהו שאתה סומך עליו"³⁴. כמו כן כתבי חוץ רבים ביקרו את חוסר היכולת של להב לתקשר עימם באנגלית.³⁵

במערכת האיזונים שבין העברת מידע פתוח לתקשורת ובין מדיניות של ערפל קרב ושל ביטחון שדה העדיף להב את ההיבט הביטחוני. כשנימק את החלטותיו מול ועדת קרני לאחר המלחמה, העיד: "לשיקולים הביטחוניים

29 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 78.

30 ריאיון 3.

31 ריאיון 4.

32 ריאיון 5.

33 ריאיון 6.

34 ריאיון 2.

35 ריאיון 12.

ישנה עדיפות מכרעת, גם כאשר היא על חשבון אמינות ההסברה". לדבריו, הייתה סכנה של חשיפת החזיתות לסיקור זר, "ועם כל החשיבות לאמינות בהווה ובעתיד, הרי במצב הפתיחה של המלחמה התבטלו כל שיקולי האמינות כנגד שיקולים אחרים".³⁶ העדפת שיקולי ערפל הקרב על פני האמינות הייתה מקובלת גם על ממוני ההסברה האחרים במהלך המלחמה. לצד זה, מעניין לראות כיצד אותם גורמים שהעדיפו את השיקולים "הביטחוניים" על "התקשורתיים", מתפלאים מדוע "מאשימים" אותם במשבר האמינות. להב האמין כי הקביעה שיחידת דובר צה"ל אחראית למשבר האמינות היא אגדה לא מבוססת:

אם בני אדם 'יודעים' שדובר צה"ל גרם לחוסר האמינות, אינך יכול לעקור זאת מלבם. כמו שלפני אלפיים שנה צלבו את ישו ועד היום אנשים מאמינים שכעבור יומיים הוא ירד מן הצלב ואימו היתה בתולה. זה כוחה של אגדה. אני רק מקווה שבנוגע לדובר צה"ל יש כמה אגדות שלא יחזיקו מעמד כמו האגדות על ישו.³⁷

אתגר מקצועי נוסף שעמד בדרכו של להב היה המתח בין דיוק למהירות. בהסבירו את מקור האמירה כי "כוחות צה"ל מיגרו את האויב", בריאיון לאחר המלחמה אמר להב:

היה לחץ אדיר על דובר צה"ל משני כיוונים: בין מסירת אינפורמציה מידית לבין מדויקת, מתח מתמיד לדוברי צה"ל לדורותיהם. ברגיעה אנחנו מודיעים רק בערב על תקריות, מפני שהתמונה משתנה משעה לשעה. לעתים בצהריים יש פצועים בתקרית מסוימת וכעבור זמן מה יש הרוגים. כך אפשר לנהוג כשיש תקריות בודדות ואפשר לברר ולבדוק. במלחמה אין זמן לכל הדברים הללו. בתחרות בין דיוק מוחלט לבין מהירות הדיווח, אם אתה רוצה שהדיווח יהיה מהיר, אם אתה רוצה שהרדיו יסקר את המלחמה, אתה מוכרח להסתכן באי דיוק.³⁸

36 פנחס להב, פרוטוקול מס' 10, 25 בדצמבר 1973 (להלן: להב, פרוטוקול 10).

37 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 77.

38 שם, עמ' 81.

ביקורת רבה נשמעה על תפקודו של תא"ל להב לאורך המלחמה. עמוס גלבו, בספרו על אהרון יריב, ציין כי בעיות ההסברה של דובר צה"ל, תא"ל פנחס (פינייה) להב, היו חמורות,³⁹ והוא לא נלחם על מקומו כמפקד בכיר במטה הכללי האמון על הקשר עם התקשורת. בריאיון שערכנו עם ראש אמ"ן, אלוף זעירא, הוא ציין כי לא היה לו כמעט שום ממשק עם מערך דובר צה"ל ועם דובר צה"ל עצמו במלחמה.⁴⁰ באופן דומה ראה את הדברים תא"ל אבנר שלו, רל"ש הרמטכ"ל דדו: "התקשורת לא היוותה כלל מקום בדיונים שערך הרמטכ"ל".⁴¹ אפילו אישור ההודעה הדרמטית על פתיחת המלחמה, בעקבות שיחתו של הרמטכ"ל עם דובר צה"ל, ארך דקה אחת או שתיים.⁴²

אל"ם (במילי) יוסי כלב אמר בוועדת קרני כי הדובר צריך להיות האיש שיקבע את מדיניות ההסברה או שיציע אותה ויקבל את אישור הרמטכ"ל:

לשר הביטחון, לרמטכ"ל ולראש אמ"ן אין זמן במלחמה להתעסק בזה, לא היה צורך בגורם ביניים כמו 'הממונה על ההסברה'. קיומו של ממונה זה הרחיק את דובר צה"ל ממקור ההנחיות ואפילו ממקור הידיעות. דובר צה"ל הוא שצריך לשבת בישיבות המטה הכללי, מאחר והוא המתדרך הראשי בצה"ל.⁴³

ואכן, פנחס להב בעצמו חשב כך. לטענתו, "כל הודעה שיצאה, אני לא הוצאתי, הממונה עלי אמר לי להוציאה או לא להוציאה". הדבר בלט בעיקר בהחלטה שלא לפרסם את נפילת מוצב החרמון. בהסבר החלטה אמר: "רק אדם תמים יכול לחשוב שדובר צה"ל מחליט אם ומתי תתפרסם הודעה. זה נושא אסטרטגי, הכרוך במבט לעתיד, ליום שאחרי המלחמה". כך היו הדברים גם בהחלטה שלא לפרסם את שיגור הטיל לתל אביב במוצאי יום כיפור בטענה כי העניין נתון לאחריותו של הדרג המדיני.⁴⁴

39 גלבו, **מר מודיעין**, עמ' 632.

40 ריאיון 1.

41 ריאיון 7.

42 ישראל טל ויאיר טל, **ישראל טל: פרקים למלחמת יום הכיפורים**, ראשון לציון: ידיעות אחרונות, 2019 (להלן: טל וטל, **ישראל טל**), עמ' 219.

43 יוסף כלב, **פרוטוקול מס' 9 של ועדת קרני**, 24 בדצמבר 1973 (להלן: כלב, **פרוטוקול 9**).

44 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 83.

דובר צה"ל, תא"ל פנחס (פיני) להב
(באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון).

נחמן שי,⁴⁵ הכתב הצבאי במלחמה ולימים דובר צה"ל, כתב על תפקיד דובר צה"ל כך: "זה תפקיד שלכל היותר אפשר לא להיכשל בו, הצלחה - בלתי אפשרית. כל דובר מוצא עצמו לכוד בין הצבא לבין העיתונות. בצבא, תמיד מצפים מן הדובר שייגישי תמיד עיתונות טובה והרי זו משימה בלתי אפשרית". לאחר המלחמה סיכם פנחס להב את פעילותו במלחמה: "לא יתכן שמוסד דובר צה"ל אחראי רק על הדברים השליליים. אני מעדיף לכנות את שקרה בזמן המלחמה 'משבר אמון' ולא 'פער אמינות'".⁴⁶ בכנס סגור של סגל הפיקוד הבכיר

של צה"ל ברפידים בסוף פברואר 1974 אמר: "הזהירו אותי לא לקחת את התפקיד. אין במדינה הזאת אף פעם כישלון מדיני, אין כישלון הנהגה. כאן יש תמיד כישלון הסברה".⁴⁷

מבנה יחידת דובר צה"ל

בתקופת המלחמה הייתה יחידת דובר צה"ל בעיקרה גוף מטה, עם קשר רופף לכוחות הלוחמים. לדעתו של דובר צה"ל, תא"ל להב: "זהו המוסד היחיד בצבא שמתחיל ונגמר במטה הכללי. כל גוף, אגף וחיל יורד עד דרג הגדוד ולפעמים לדרג של הפלוגה. הריכוזיות במוסד דובר צה"ל היא

45 שי, "שנת מבחן לעיתונאים", עמ' 169.

46 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 80.

47 רונן ברגמן וגיל מלצר, **מלחמת יום כיפור: זמן אמת**, ראשון לציון: משכל ידיעות ספרים, 2004, עמ' 375. למחברים לא הייתה גישה לפרוטוקול הכנס.

מוחלטת". לטענתו, בזה כוחו ובזה גם חולשתו. לנושא הדוברות לא היה בעל תפקיד ברמת השטח (אוגדה, חטיבה, גדוד), ועל כן נוצרה מציאות שלנציגי דובר צה"ל הרבים שנשלחו לשטח, לא הייתה כתובת מקצועית ולוגיסטית לתיאום עבודתם.⁴⁸

במסמך תוכנית העבודה של חיל המודיעין לשנת העבודה 1973, בפרק על מחלקת ההסברה, מצוינות שש משימות מובילות: כיסוי אירועי שנת 25 למדינת ישראל; הסברת בעיות "ימי הרגיעה" לציבור מדינת ישראל; הגברת ההסברה כלפי חוץ בשיתוף עם משרד החוץ ועל ידי טיפוח כתבים זרים נבחרים; הנהגת סיורי רקע קבועים לכתבים מקומיים; קביעת דפוסים ודרכי עבודה במדור הלוחמה הפסיכולוגית (ל"פ) וארגון יחידת המילואים של המחלקה.⁴⁹ מסמך זה מעלה כמה תובנות: העדיפות שניתנה לדובר צה"ל בחגיגות הלאומיות, עוד לפני משימות צבאיות; חשיבות התקשורת הזרה למול התקשורת הישראלית; חשיבות חיזוק הקשר עם השטח ומקומה של הלוחמה הפסיכולוגית (המוגדרת היום כ"השפעה") בפעילות היחידה באותה עת.

הענף המרכזי ביחידת דובר צה"ל היה **ענף הקישור לעיתונות (עק"ל)**, בראשות סא"ל צחי שמואל. ברגיעה הוא היה בנוי משלושה מדורים: מדור פנים, מדור חוץ ומדור עריכה. במלחמה נוספו שני מדורים: מדור קישור לכוחות הלוחמים ומדור ניהול.⁵⁰ כבר ביום שישי, 5 באוקטובר, ערב המלחמה, הכריז ראש הענף על כוננות רמה ג'. המפקדים שוחררו לביתם בהנחיה להיות צמודים לטלפון.⁵¹

ביחידה פעלו מדורים נוספים: הכתבים הצבאיים היו בקשר עם **מדור פנים**, ושאר הכתבים קיבלו שירות **ממדור העריכה**. מדור נפרד, **מדור חוץ**, פעל מול הכתבים הזרים.⁵² מדור עריכה פעל כמערכת עיתון. הוא קיבל מידע מכתבים שחברו לכוחות, ערך אותו ופרסם למערכות ואל לשכת

48 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 78-79.

49 "מחלקת הסברה: מגמות ומשימות", בתוך: **תכנית עבודה חיל המודיעין**, 1973, א"צ (ארכיון צה"ל) 173/629/2005, עמ' 18-19.

50 צחי שמואל, **פרוטוקול מס' 1 של ועדת קרני**, 29 בנובמבר 1973 (להלן: שמואל, **פרוטוקול 1**).

51 לויתן, "כך פעל עק"ל", עמ' 36.

52 שם, עמ' 40; פירוט נוסף על פעילות היחידה מול הכתבים הזרים בפרק "התקשורת הבין-לאומית".

העיתונות הממשלתית לתרגום לאנגלית.⁵³ מראשית המלחמה הפיץ מדור עריכה יותר מ-500 כתבות, צולמו 600 סרטים והופצו 40 אלף תמונות. כמו כן הוסרטו 12 שעות של לחימה בשתי החזיתות.⁵⁴

פעילות נוספת ביצעה **חוליית הצילום וההסרטה**, בראשות זאב ביבר, אשר מנתה כ-85 איש. במלחמה נדרש צילום בצבע, אך החוליה לא הייתה ערוכה לכך. לא היה מספיק ציוד, ורובו היה ציוד אישי של הצלמים.⁵⁵ **מדור הקישור לכוחות הלוחמים** הופקד על איוש חוליות הסיקור, אשר תפקידן לסקר את הלחימה בשטח.⁵⁶

קציני הקישור הפיקודיים שימשו נציגי הדובר בפיקוד. קצין הקישור לפיקוד הצפון, סא"ל דן רם, תיאר לוועדת קרני את תפקיד קצין הקישור: "חוליית הקישור לפיקוד צריכה להיות כפופה לפיקוד, עם הנחיה מקצועית של דובר צה"ל. כך ישתלב הקצין בפיקוד ויוציא אותו מסטטוס 'אורח'. נושא הקישור חייב להפוך לחלק אורגני בצה"ל וחייב להילמד בפו"ם".⁵⁷ קציני הקישור הפיקודיים תוקננו, אך לא היו לדובר צה"ל נציגים ברמת האוגדות.⁵⁸

ענף יחסי הציבור שביחידת דובר צה"ל הופקד על הקשר של צה"ל עם גורמים אזרחיים למטרות הסברה וקשרי ציבור. לאחר חמש יממות לחימה פעל הענף לתאם הרצאות לתיירים ולסייע לצוותי טלוויזיה שהפיקו סרטים דוקומנטריים.⁵⁹

ענף ההסברה ביחידה פעל מול גורמי אמ"ן ומול הכתבים לענייני ערבים. הענף פרסם דף מידע בנושאי המזרח התיכון, והוא עסק גם בנושאי לוחמה פסיכולוגית.⁶⁰

53 ראובן לויתן, **פרוטוקול מס' 2 של ועדת קרני**, 5 בדצמבר 1973.

54 לויתן, "כך פעל עק"ל", עמ' 36.

55 זאב ביבר, **פרוטוקול מס' 4 של ועדת קרני**, 9 בדצמבר 1973.

56 לויתן, "כך פעל עק"ל", עמ' 41.

57 דן רם, **פרוטוקול מס' 1 של ועדת קרני**, 29 בנובמבר 1973.

58 ינאי, **פרוטוקול מס' 1 של ועדת קרני**, 29 בנובמבר 1973. לימים כדי לייעל את תהליך זרימת המידע וכדי לשפר את האמון הציב דובר צה"ל נציגים קבועים באגפים, בפיקודים ובזרועות. ביבשה הוצבו נציגים בדרג החטיבה הסדירה. מתוך: נחמן שי, **מלחמדיה: ישראל, העולם והקרב על התודעה**, ראשון לציון: ספרי חמד, 2013, עמ' 189.

59 ארני סימון, **פרוטוקול מס' 1 של ועדת קרני**, 29 בנובמבר 1973 (להלן: סימון, **פרוטוקול 1**).

60 מנחם זהר, **פרוטוקול מס' 1 של ועדת קרני**, 29 בנובמבר 1973 (להלן: זהר, **פרוטוקול 1**).

אל"ם (במיל') יוסי כלב העיד בוועדת קרני שבתקופת כהונתו כדובר צה"ל (1969-1972) הותוו כמה תוכניות להפעלת היחידה במלחמה, אולם להבנתו הן לא מומשו.⁶¹ לעומתו טען פנחס להב כי לא היה ניתן לתרגל את היחידה בחירום: "אי אפשר לעשות תרגיל של דובר צה"ל בימי רגיעה. ניסו לעשות תרגיל אבל לא הלך. בתרגיל אוגדתי גדול הכל זרם נפלא. הכתבות הגיעו, לא הייתה בעיה".⁶² אנשי תקשורת דיווחו על הכנות למלחמה אשר בפועל לא היו ישימות: "ישיבות אינספור ותרגילים בנושא היערכות לחירום ולכיסוי מלחמה, שבהן נטלתי חלק לפני המלחמה, היו לשווא".⁶³

זיקתו של דובר צה"ל לאגף המודיעין

עוד מתקופת "ההגנה" הייתה ההסברה חלק ממערכת המודיעין של המדינה בדרך. כתריאל כ"ץ, איש מודיעין חשאי, מונה לדובר "ההגנה" ב-1947, ואף היה הממונה על הצנזור של ארגון זה.⁶⁴ עם הקמת צה"ל נכללה מחלקת ההסברה, שנקראה אחר כך דוברות צה"ל, בחיל המודיעין בכפיפות לראש אמ"ן.⁶⁵ לאחר מלחמת יום הכיפורים ולאחר הפקת לקחיה בוטלה הכפיפות לאמ"ן.⁶⁶

בחיל המודיעין היו שתי יחידות בעלות זיקה ישירה לדוברות: ביטחון המידע (שנקרא אז "ביטחון שדה") והצנזורה. יחידות אלה השפיעו ישירות על המדיניות ועל הביצוע של הסיקור התקשורתי היזום של צה"ל.⁶⁷ את דובר צה"ל מינה הרמטכ"ל בהמלצת ראש אמ"ן. כמה מדוברי צה"ל עד 1973 לא היו קציני מודיעין.

61 כלב, פרטוקול 9.

62 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 79.

63 בן-ישי, חי במלחמה, עמ' 208.

64 Clila Magen and Ephraim Lapid, "Israel's military public diplomacy evolution: Historical and conceptual dimensions", *Public Relations Review*, 44(2), 2018, p. 289
אהוד אתגר, לפי פרסומים זרים - 70 שנות צנזורה, תל אביב: הוצאת מערכת הביטחון, 2017 (להלן: אתגר, לפי פרסומים זרים), עמ' 13.

65 אפרים לפיד, לוחמי הסתר - המודיעין הישראלי מבט מבפנים, ראשון לציון: ידיעות ספרים, 2017, עמ' 49.

66 גבריאלי נגל, פקודת ארגון מחדש דובר צה"ל, תל אביב: המדפיס הממשלתי, 1974, ארכיון צה"ל.

67 אתגר, לפי פרסומים זרים, עמ' 13.

הקשר של יחידת דובר צה"ל לחיל המודיעין בתקופה שקדמה למלחמת יום הכיפורים היה רופף.⁶⁸ החיל, העשיר במשאבים בדרך כלל, לא חיזק את יחידת דובר צה"ל בתקופה זו.⁶⁹ לא נוכחנו גם בתרומת התוכן המודיעיני לנושאי ההסברה פרט לקשר עם יחידת המודיעין הגלוי "חצב".⁷⁰

יוצאת מן הכלל בתחום זה הייתה הלוחמה הפסיכולוגית, אשר זכתה למקום מיוחד ביחידת דובר צה"ל.

בתקופת המתיחות עם מצרים וסוריה בוצעה הונאה תקשורתית מצדנו, שנועדה להרתיע את המצרים מלצאת למלחמה. מספר ימים לפני המלחמה קיבלה מחלקת ביטחון שדה הנחיה להפסיק כל הונאה יזומה כדי לא להסלים את המצב. עם תחילת המלחמה בוצעו פעולות הונאה כדי להסיט את האויב מהמאמצים העיקריים של צה"ל.⁷¹

ניהול הדוברות במלחמה

מדיניות הפרסום

עוד לפני המלחמה ביקשה יחידת דובר צה"ל מעיתונאים שלא לפרסם ידיעות על "ריכוזי כוחות" כי פרסום כזה עלול "ללבות את האש ולשרת את האויב".⁷² על עקרונות המדיניות התקשורתית הצבאית במלחמה עצמה החליט הדרג המדיני. דוגמה לכך היא הנחייתו של שר הביטחון בימיה הראשונים של המלחמה שלא לאפשר לעיתונאים להגיע לחזית, אף שהרמטכ"ל אישר את המלצתו של דובר צה"ל לצרף כתבי חוץ לפיקוד הדרום ולפיקוד הצפון כדי שידווחו ויעידו מי פתח במלחמה.⁷³ לאחר 10 באוקטובר אפשרו לעיתונאים לבקר בגולן ובאזור התעלה. החלטת שר הביטחון נבעה מטעמים ביטחוניים וצבאיים, ולא היה לו עניין להראות

68 ריאיון 1.

69 אלי זעירא, "דבר ראש אמ"ן", בתוך: **פקודת עבודה חמ"ן**, 1973, א"צ 176/629/2005.

70 עוזד גרנות, עוזד זראי, אהוד יערי, ענאן ספדי ואמנון קפליוק, "עתוני ארצות ערב: האם אפשר לסמוך עליהם כעל מקורות מידע", מתוך: גבריאל שטרסמן (עורך), **ספר השנה של העיתונאים לשנת תשכ"ד**, תל אביב: דפוס שמגר, 1974, עמ' 88-89.

71 ריאיון 13.

72 זהר, **פרוטוקול 1**.

73 טל וטל, **ישראל טל**, עמ' 219.

"לכל העולם" באמצעות כתבים את הנעשה בשדה הקרב. היו סיבות טובות שלא להסגיר מידע שעלול לעודד את הירדנים לפעולות והיה עניין לערפל את המצב כלפי הסורים. דובר צה"ל פנחס להב הסביר את מדיניות הערפול התקשורתית בכך שפרסום התמונה הקודרת במלואה לא היה משרת את המטרות הצבאיות.⁷⁴

כבר עם מינויו של האלוף אהרן יריב לממונה על ההסברה דן הרמטכ"ל עימו ועם דובר צה"ל להב על מדיניותה. דובר צה"ל המליץ שלא לפרסם על חיסול מערך הטילים בשתי החזיתות כי חשש שהפרסום עלול לפגוע בסיכוי לקבל נשק מארצות הברית. סגן הרמטכ"ל טען גם הוא ש"שמים נקיים [מטילי אויב] פלוס הפצצות בדמשק וצרחות של הערבים שמפציצים אוכלוסייה אזרחית זה לא טוב בשביל לקבל פנטומים". הרמטכ"ל קיבל את הטיעון, החליט להימנע מפרסום חיסול הטילים בשתי החזיתות, והודיע על החלטתו זו למפקד חיל האוויר. באשר למדיניות הפרסום אמר האלוף יריב: "הקו צריך להיות באופן בסיסי אמת. לא כל האמת, לפעמים תיקונים, אך באופן בסיסי אמת". הרמטכ"ל הוסיף ששיקול נוסף צריך להיות העלאת מורל החיילים - חייל הנלחם בחזית אחת צריך לדעת שבחזית השנייה המצב שפיר. דובר צה"ל טען: "צריך לא לשקר בעובדות, אבל מותר לשקר בטכניקה". לדוגמה, הפלת מסוק אויב ובו חיילים רבים, וטיבוע שני סטי"לים - אירועים מרשימים, שהשפעתם על המלחמה שולית, אך זוכים לכותרות בעיתונות - פרסום כזה משיג את המטרה של העלאת המורל. "אני חושב שדוברות היא נשק", אמר. בניגוד לעמדת השר, שיש לומר לעם את כל האמת, סבר להב שבמלחמה שבה צה"ל מצליח, כמו במלחמת ששת הימים, יש מקום לכך, אולם לא במצב שצה"ל נמצא בו כעת.⁷⁵

תא"ל להב העיד גם כי חשוב שהודעות הדובר לא יהיו פסימיות. ההבנה הייתה כי הן נקראות גם אצל האויב והייתה רגישות רבה במיוחד לתגובות הירדנים. היה חשש שאם תצטייר תמונה פסימית, הירדנים יצטרפו למתקפה.⁷⁶

74 להב, פרוטוקול 10.

75 שמעון גולן, **מלחמה ביום הכיפורים - קבלת החלטות בפקוד העליון במלחמת יום הכיפורים**, צה"ל - "מערכות", משרד הביטחון - ההוצאה לאור ומושב בן שמן: מודן, 2013 (להלן: גולן), **מלחמה ביום הכיפורים**, עמ' 562.

76 פנחס להב, פרוטוקול מס' 8, 1973 (להלן: להב, פרוטוקול 8).

לראשונה ביום הרביעי למלחמה התכנס פורום ההסברה, אשר התווה מדיניות הסברה סדורה לאורך המלחמה. אלוף גזית, שהחליף את אלוף יריב, סיכם כי ההסברה לא תזלזל באויב. גישה זו לא מצאה ביטוי בתדריכים השונים. מהלכי ההסברה הראשונים היו להוכיח שלא ישראל היא שפתחה במלחמה. לנציגויות משרד החוץ הועבר מברק ובו מאמרו של אחסאן עבד אל-קדוס המדגיש כי כיוון שקיסניג'ר מעוניין במשא ומתן, על הערבים לפתוח במלחמה.⁷⁷

הודעות הדובר

יחידת דובר צה"ל פעלה במלחמה בכמה דרכים להעברת מידע לכתבים ובראשן הפצת הודעות רשמיות של דובר צה"ל. בכל ערב פרסמה היחידה הודעת סיכום יומית נוסף על מספר הודעות ששוגרו במהלך היום. אולם הן לא יצאו בימים שבהם ערכו בכירים תדרוכים. את ההודעות המסכמות אישרו בכירים. אל"ם (במיל') אריה תיכון, לשעבר קצין בכיר באג"ס- מבצעים, נקרא להיות עוזרו של דובר צה"ל ונציגו באג"ס-מבצעים, והוא סייע בניסוחן. תפקיד זה לא היה קיים לפני המלחמה.⁷⁸ במלחמה חוברו הודעות הדובר בלשכת דובר צה"ל. עדויות אחרות מראות שמפקדים בכירים היו מעורבים בנוסח הודעות הדובר. כך, ארבעים דקות לפני פתיחת המלחמה, בשעה 13:15, שוחח הרמטכ"ל עם פנחס להב וסיכם עימו את נוסח ההודעה שתצא אם תיפתח המלחמה. הם סיכמו גם על נוסח הודעה למקרה שלא תפרוץ מלחמה.⁷⁹

שבועיים לאחר פרוץ המלחמה השתנתה המציאות המבצעית. גם דיווחיו של דובר צה"ל יישרו קו עם המציאות. לא עוד ניסוחים מעורפלים למטרות הרגעה והעלאת המורל אלא עובדות מהשטח על המהפך הדרמטי שביצע צה"ל בזירות הלחימה. בדו"ח "שמועות והסברה במלחמה - סכום לקחים"⁸⁰ נכתב כי פרסום מספר האבדות בשבוע הראשון דווקא הביא לתחושת הקלה בציבור ולשיפור מצב הרוח בקרב החיילים.

77 אלוף הר אבן, פרוטוקול מס' 7 של ועדת קרני, 12 בדצמבר 1973 (להלן: הר אבן, פרוטוקול 7).

78 אריה תיכון, פרוטוקול מס' 1, 1973 (להלן: תיכון, פרוטוקול 1).

79 חנוך ברטוב, דדו: 48 שנה ועוד 20 יום, אור יהודה: דביר, 2002 (להלן: ברטוב, דדו: 48 שנה), עמ' 390; טל וטל, ישראל טל, עמ' 219; יואב גלבר, רהב - דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים. אור יהודה: דביר, 2021, עמ' 590-591.

80 מחלקת מדעי ההתנהגות של צה"ל, דו"ח שמועות והסברה במלחמה - סכום לקחים, 18 בדצמבר 1973.

נמתחה ביקורת על כך שבימים הראשונים למלחמה היה תוכן ההודעות אופטימי מדי, וכי לא דיווחו את כל האמת. דוגמה לכך הייתה הדיווח על נסיגת כוחות צה"ל. אל"ם (במיל') תיכון הסביר כי בחירה זו נבעה מ"הפילוסופיה הצבאית שלו": "המילה 'נסוג' לא אהודה עלי".⁸¹ גם פנחס להב הגן על העמימות שבה נוסחו ההודעות: "במלחמת ששת הימים פרסמנו הודעות מעורפלות והכל אומרים, שהודעות אלה עזרו לנו, שזה היה שיא של גאוניות, כי המלחמה נגמרה בניצחון. ולפתע מתברר כי הודעות הרבה יותר מפורטות של יום ראשון במלחמה, לא היו מפורטות די הצורך מבחינה צבאית טכנית".⁸² בספר שפרסמה יחידת דובר צה"ל כעבור שנים היא ביקרה את נוסח ההודעות שיצאו לאורך המלחמה.

אין הודעה רחוקה מהמציאות יותר מהודעת דובר צה"ל מיומה השני של מלחמת יום הכיפורים. תמונת המצב האמיתית היתה שונה לחלוטין: קווי ההגנה הישראליים נפרצו מדרום ומצפון והמצרים והסורים התקדמו כמעט ללא הפרעה... ספק אם באותו יום גם הדרג הצבאי והמדיני הבכיר ביותר ידע את האמת במלואה.⁸³

עד תחילת המלחמה בשנת 1973 מסר דובר צה"ל רק שישים הודעות דוברות. במהלכה פורסמו כתשעים הודעות.⁸⁴

תדרוכים

לאורך המלחמה ערכו אנשי דובר צה"ל **תדרוכים קבוצתיים ("מסיבות עיתונאים")** בבית סוקולוב. עיתונאים שנכחו בהם העידו כך: "חדר התדרוכים היה צפוף והייתה בו מהומה רבה. במקום היו נוכחים אנשים שלא היו שייכים לעניין. כמו כן הייתה העדפה לשידורי הטלוויזיה. היה רושם שהעיתונות הכתובה מופלית לרעה".⁸⁵ הבר הוסיף כי התדרוכים היו "פרוצים לכל וכל מי שרצה יכול היה להגיע".⁸⁶

81 תיכון, פרוטוקול 1.

82 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 81.

83 מירב הלפרין, **דובר צה"ל מודיע: ההודעות שליוו את חיינו**, תל אביב: משכל, 2011 (להלן: הלפרין, **דובר צה"ל מודיע**), עמ' 80.

84 שם, עמ' 80. לשם השוואה כיום מתפרסמות 200-300 הודעות בשנה, ורק בתקופת "שומר החומות" ב-2021 התפרסמו 330 הודעות.

85 בושינסקי, פרוטוקול 2.

86 איתן הבר, **פרוטוקול מס' 4 של ועדת קרני**, 9 בדצמבר 1973 (להלן: הבר, פרוטוקול 4).

דרך נוספת לעדכון עיתונאים, ובעיקר פרשנים, הייתה בתדרוכים אישיים של אנשי דובר צה"ל ושל בעלי תפקידים בכירים. בלשכת דובר צה"ל תדרך אל"ם תיכון על בסיס דו-יומי.⁸⁷ איתן הבר, שהשתתף בתדרוכים אלה ככתב צבאי, העיד כי התדרוכים לא הספיקו לו, וכדי להשיג מידע אמיתי היה צריך להפעיל את מקורותיו: "ההרגשה שהוא סיפר את האמת אולם לא את כל האמת".⁸⁸ גם דובר צה"ל בעצמו העיד כי התדרוכים בימים הראשונים למלחמה לא הצליחו לשכנע את הכתבים כי המצב אופטימי.⁸⁹ פרקטיקה שהייתה נהוגה בתדרוכים אלה כונתה "הנייר הלבן". אלו היו השלמות בכתב הודעות הרשמיות, אולם לא נחשבו כהודעות דובר צה"ל רשמיות.⁹⁰ היו כתבים שלא אהבו את השימוש של היחידה בפרקטיקה זו: "מדובר ביצור כלאיים ואין לדעת אם להתייחס אליו כהודעה מהימנה".⁹¹ זו הייתה התנהלות המוכרת במקצוע העיתונאות⁹² בשם "OTR".⁹³

ליווי כתבים בשטח

במערך דובר צה"ל פעלו קציני ליווי שתפקידם היה להבטיח נגישות וליווי מנהלתי של כתבים שפעלו בשדה הקרב.⁹⁴ מתפקידם היה לוודא כי כתבים אלה מתודרכים רק מפי גורמים צבאיים רשמיים. לטענת דובר צה"ל, היה צורך בכ-200 קציני ליווי. לאנשים אלה לא היה רקע צבאי מתאים, וההשתלמויות שהועברו להם לא סייעו להכשרתם.⁹⁵ בעקבות זאת מערך קציני הליווי של צה"ל קרס, ועיתונאים רבים הסתובבו בצה"ל ללא ליווי דוברותי.⁹⁶

87 תיכון, פרוטוקול 1.

88 הבר, פרוטוקול 4.

89 להב, פרוטוקול 10.

90 תיכון, פרוטוקול 1.

91 אריה ולנשטיין, פרוטוקול מס' 5 של ועדת קרני, 11 בדצמבר 1973 (להלן: ולנשטיין, פרוטוקול 5).

92 Mark A. Peterson, "Getting to the Story: Unwritable Discourse and Interpretive Practice in American Journalism", *Anthropological Quarterly*, 74(4), 2021, p. 202.

93 "OTR", Record The Off, הוא שיח בין יוצרי חדשות ומקורותיהם, שבו חשיפה פומבית של הנאמר אסורה מבחינה אתית. המטרה הגלויה של תקשורת לא רשמית זו היא לאפשר לעיתונאים ללמוד מידע שיעזור להם להבין את ההקשר. עיתונאים מתייחסים בדרך כלל לשתי רמות של שיח לא רשמי: "OTR" ו"רקע עמוק". ההבחנה כרוכה באישור השימוש במידע ובשיוך המידע למקור. שיח OTR רגיל מאפשר ייחוס בתנאי שמקור המידע מעורפל ללא אפשרות לזהותו.

94 דוד אשכול, פרוטוקול מס' 4 של ועדת קרני, 9 בדצמבר 1973.

95 להב, פרוטוקול 8.

96 ריאיון 4; ריאיון 5.

דברור

במערך דובר צה"ל פעלו קציני דברור במערכות התקשורת הישראליות, ותפקידם היה לאשר כי תוכן הפרסומים יתאים לקו ההסברה הצבאי, נוסף, כמובן, על אישור הצנזורה מטעמי ביטחון מובהקים. קציני הדברור לרוב לא היו מעורים במאורעות המלחמה ולא קיבלו הנחיות מדויקות לקווי ההסברה הרשמיים, וכך בעצם פעלו על פי מיטב הבנתם האישית. אל"ם (במיל') יוסי קלב, לשעבר דובר צה"ל, אשר באותה עת שימש קצין הדברור בטלויזיה הישראלית, העיד כי לא תודרך מראש, ולכן קבע לעצמו את מטרות הדברור: לא להראות צדדים שליליים על כוחותינו, לא להראות כלים ישראלים שרופים, לא להראות פצועים במצב לא טוב ולא להראות תמונות על יחס רע.⁹⁷ סא"ל (במיל') ארני סימון, שהיה קצין הדוברות ב"קול ישראל", דיווח כי עד 8 באוקטובר שידרו כתבי השטח כתבות אופטימיות ודיווחו על תקיפה ועל השמדת האויב וציודו, וכך הן אושרו לפרסום. רק באותו יום, כאשר התברר כי המצב אינו כה בהיר, התחילו ההגבלות שאותן הציב.⁹⁸

פרקטיקת הדברור השפיעה רבות על מידת הצנזורה העצמית של הכתבים. רון בן-ישי סיפר כי ה"דברור" שכפו עליו מנהליו בתקופת ההתשה לא רק שהיה בלם אדמיניסטרטיבי כלפי ביקורת אלא גם סוג של מעצור מנטלי: "הוא סירס את היצרים העיתונאיים הבריאים שלי ושל עמיתי לעבודה. אחרי כמה ניסיונות כושלים למרוד ב"דברור" עמדתי בפני הברירה - לעזוב את הסיקור הצבאי, האהוב עלי, ואולי אף את רשות השידור, או לקבל עלי את הדין".⁹⁹

פורום ההסברה ו"המסביר הלאומי"

בהתבסס על ניסיון טוב שהיה במלחמת ששת הימים למנות מסביר לאומי (האלוף חיים הרצוג), עם תחילת מלחמת יום הכיפורים יזמו שר הביטחון והרמטכ"ל מינוי של מסביר לאומי, קצינים בדרגת אלוף, מנוסים בהופעה לפני קהל, ישראלי ובין-לאומי. לראשונה ביום הרביעי למלחמה התכנס

97 קלב, פרוטוקול 9.

98 סימון, פרוטוקול 1.

99 בן-ישי, חי במלחמה, עמ' 89.

פורום ההסברה, והוא התווה מדיניות הסברה סדורה לאורך המלחמה.¹⁰⁰ הצורך במסביר לאומי בזמן מלחמת יום הכיפורים היה שנוי במחלוקת. מצד אחד, היו שטענו כי תפקיד ממונה ההסברה הלאומי לא היה יותר מ"דובר על", אשר הקטין ופגע בדובר צה"ל.¹⁰¹ הם ראו בו מעין העתק לפרקטיקה ידועה שבה ממנים מפקד "צללים" לגנרל שהמטה הכללי אינו מרוצה מביצועיו, כדוגמת מינוי האלוף חיים בר-לב לנציג הרמטכ"ל בחזית הדרום מעל האלוף שמואל (גורודיש) גונן.¹⁰² אחרים סברו כי התפקיד נועד למלא את הלקונה בהיעדר שר ההסברה או מערך ההסברה הלאומי, שמטרתו לתאם בין כלל גופי ההסברה הלאומיים.¹⁰³ על כך הסכימה גם ועדת קרני.¹⁰⁴

שר הביטחון דיין פנה לרמטכ"ל ב-9 באוקטובר בבקשה למנות אחראי להסברה, ולהב יהיה כפוף לו. הוא הציע לתפקיד את אלוף שלמה גזית, איש אמונו, ששימש מתאם הפעולות בשטחים, ובימי המלחמה היה חסר תעסוקה. דדו התנגד שכן להב היה פקודו בגיסות השריון ובפיקוד הצפון והיה איש אמונו. בעקבות בעיות ההסברה החמורות (דיין הגדיר את מדיניות הפרסום של דובר צה"ל "קטסטרופה") הציע אחד הנוכחים להפקיד את הנושא בידי האלוף אהרון יריב. הרמטכ"ל תמך בכך, ואף שהשר סבר שאלוף יריב מתאים לתפקיד, אמר כי בשל עיסוקיו הרבים ספק אם יתפנה למשימת ההסברה. אולם אם אכן יוכל האלוף יריב לעשות זאת, אמר השר, הוא תומך במינויו. בשעה 10:15 הוא התקשר לאלוף יריב, הציג לפניו את הבעיה, את הצעתו לרמטכ"ל להכפיף את דובר צה"ל לאלוף גזית ואת הצעת הרמטכ"ל להכפיף את הדובר לאלוף יריב. "אתה מקובל עליי" - אמר שר הביטחון - "השאלה אם אין לך יותר מדי מה לעשות". לתשובת האלוף יריב שהוא חושב שיוכל למלא תפקיד זה, אמר השר: "אז טוב, תעשה זאת אתה".¹⁰⁵ עמוס גלבוש סיפר כי בהתחלה נטה יריב לסרב: "מי כמוהו יודע איזה כאב ראש ואילו סיבוכים כרוכים בתפקיד הזה", אולם

100 הר אבן, פרוטוקול 7.

101 כלב, פרוטוקול 9.

102 הבר ושיף, לקסיקון לביטחון ישראל, עמ' 278.

103 שלמה גזית, בצמתים מכריעים - מהפלמ"ח לראשות אמ"ן, ראשון לציון: ידיעות ספרים, 2016 (להלן: גזית, בצמתים מכריעים), עמ' 207-208.

104 קרני ואחרים, ועדת בדיקה לדובר צה"ל, עמ' 4.

105 גולן, מלחמה ביום הכיפורים, עמ' 562.

מאחר שהיה מדובר בבקשת הרמטכ"ל, נעתר בסופו של דבר.¹⁰⁶ ציון כי גם ראש הממשלה גולדה מאיר נתנה את הסכמתה למינוי יריב, בייחוד לאור הערכתה לקצינים בוגרי "ההגנה".¹⁰⁷

כממונה על ההסברה הקפיד יריב לקרוא את העיתונים כל בוקר, אחרי שלוש שעות של שינה, וגם קיבל מסרים רבים מהציבור.¹⁰⁸ לאחר שבוע בתפקיד, ב-12 באוקטובר, התבקש יריב לחזור לאמ"ן לסייע לזעירא שקרס מעומס המלחמה. הפעם בלי לבטים פנה שר הביטחון למתאם פעולות הממשלה בשטחים, אלוף שלמה גזית, וביקש שיהיה ממונה על ההסברה.¹⁰⁹ הרקע לבקשה היה גם משבר האמון החריף בין שר הביטחון דיין ובין הרמטכ"ל דדו באשר לדרך ניהול המלחמה. דיין לא רצה להשאיר בידי הרמטכ"ל דדו או ללהב, איש אמונו, את האחריות להסברה. כך נכנס גזית לתפקיד ב-14 באוקטובר.¹¹⁰ על פי דדו, בדין אצל ראש הממשלה דיין אמר לגולדה שכל נושא ההסברה הוא עכשיו בעל אופי מדיני, ולכן האחראי לתפקיד זה צריך לעבוד במשרד ראש הממשלה ולא להיות כפוף לרמטכ"ל. דדו, שהתנגד שיריב ימשיך בתפקיד במשרד ראש הממשלה, ביקש שיהיה זה גזית.¹¹¹ האלוף גזית סיפר שבמסגרת תפקידו הוביל תדרוכי עדכון לתקשורת בבית העיתונאים פעמיים ביום, אולם לא תמיד היה הוא שתדרך. כמו כן בילה זמן רב בבור בדיוני קבוצת הפקודות (קפ"ק) לצורך התעדכנותו האישית. בכך הפך במהרה לכתובת לאומית לכל נושאי ההסברה, החינוך והמורל הלאומי.¹¹² "אימצתי" לתפקיד מיד את קצין חינוך ראשי, את מפקד הגדנ"ע, כצינור לנוער, את משרד החוץ שלא היתה לו כתובת אחרת לקבל את תמונת המצב וההסברה, את מנכ"ל משרד החינוך, ועוד רבים אחרים", סיפר גזית.¹¹³

106 גלבע, **מר מודיעין**, עמ' 633.

107 ריאיון 12.

108 גלבע, **מר מודיעין**, עמ' 633.

109 גזית, **בצמתים מכריעים**, עמ' 207.

110 עדי שוסטר ואביהו ששון, "אלוף (במיל") שלמה גזית - מתאם הפעולות לשטחים ואחראי על ההסברה", בתוך: 'מפי הגבורה': **40 שנה למלחמת יום הכיפורים**, תל אביב: המרכז ללימודים צבאיים של המכללה הבינ-זרועית לפיקוד ומטה, 2013 (להלן: שוסטר וששון, "אלוף [במיל"] שלמה גזית"), עמ' 70.

111 גלבע, **מר מודיעין**, עמ' 634.

112 שם, עמ' 73.

113 גזית, **בצמתים מכריעים**, עמ' 208.

אחד מאירועי השיא בתפקידו של האלוף גזית כממונה על ההסברה במלחמה הייתה תקרית בגין - וילנר. ב־16 באוקטובר עמדה להתקיים ישיבת הכנסת הראשונה מפרוץ הלחימה. יו"ר הכנסת ישראל ישעיהו ביקש כי הישיבה תשודר כולה בשידור חי ברדיו, אולם גזית התנגד לכך. בין השאר, אמר: "הנחתי כי בעיצומה של הלחימה, כאשר הציבור עוקב בחרדה אחר הידיעות מן החזית, לא יהיה אפשר לנטרל את השידורים לשמונה שעות או אף יותר, בנאומיהם הדרמטיים של 120 הח"כים". גזית פנה בנושא אל השר ללא תיק, ישראל גלילי, והציע כי הדיון בכנסת לא ישודר בשידור ישיר, להוציא נאומה של ראש הממשלה. "נאומי כל יתר הח"כים ישולבו במהדורות החדשות, לאחר עריכה". גזית וגלילי סיכמו כי ההחלטה תנומק בשיקולי ביטחון שדה, שהרי אין אפשרות לצנזר שידור חי, ולא ניתן להסתכן בפליטות פה בלתי זהירות בנאום של חבר הכנסת. בבוקר אותו יום, שעות ספורות לפני פתיחת הדיון בכנסת אשר נקבע ל־16:00, קיבל גזית שיחת טלפון מחבר הכנסת חיים לנדאו שהקשה ודרש שגם יו"ר האופוזיציה ינאם באופן דומה. האלוף גזית לא התנגד, אך התנה שנאומו של בגין יובא לאישור הצנזורה בכתב לפני כן, דבר שבגין לא נהג לעשות. לשם דוגמה השווה האלוף גזית את חבר הכנסת בגין ליו"ר המפלגה הקומוניסטית (חבר הכנסת וילנר). את ניסוח זה לא אהבו חבר הכנסת לנדאו ולאחריו חבר הכנסת בגין. בעקבות זאת במהלך המלחמה נאלץ האלוף גזית לכתוב מכתב התנצלות לבגין על ההשוואה.¹¹⁴ מתקרית זו ניתן לעמוד על הזיקה שבין הדרג הצבאי לדרג הפוליטי במלחמה, וממנה עולה כי הדרג הצבאי הוא אשר הכתיב את הכללים. האלוף גזית היה המתדרך אשר קיים את מסיבת העיתונאים לסיום המלחמה ב־17 באוקטובר. בתדרוך זה סירב לנבא את תאריך סיום הלחימה.¹¹⁵ "מבלי שמישהו תכנן זאת נולדה במקרה זה פונקציה חשובה ממדרגה ראשונה - גורם תדרוך והסברה ברמה הלאומית", כתב גזית.¹¹⁶

רק ביום הרביעי למלחמה, ב־9 בחודש, הוקם פורום ההסברה של צה"ל, ובו נקבעו הנחיות הסברה: "העדרו של גורם מרכזי צה"לי לקביעת מדיניות פרסום והסברה בימים הראשונים למלחמה ומיעוט המידע על

114 גלבוט, **מר מודיעין**, עמ' 74.

115 שם, עמ' 73.

116 גזית, **בצמתים מכריעים**, עמ' 208.

מהלכי המלחמה וממדיה, הכשירו את הקרקע לשמועות וכפי שנראה להלן פגעו קשה באמינות הודעות דובר צה"ל, והודעות רשמיות אחרות". ועדת קרני המליצה כי מוקד הסברה אופרטיבי (מה שלימים מוכר כחמ"ל (הסברה) חייב להיות מופקד על גיבוש קו הסברה (מה שלימים הוגדר מדיניות פרסום) בתיאום עם הזרוע הממלכתית המתאימה, להבטיח את יישום הנחיות ההסברה בשלוחות השונות של הדוברות הצה"ליות ולדאוג להיזון חוזר מן החזית, מן העורף ומן העולם. "מוקד ההסברה חייב לוודא אספקת מידע שוטף בין תדרוך לתדרוך, בין הודעה להודעה של דובר צה"ל. המוקד ימסד את מקורות המידע, יעקוב אחר ניסוח הודעות דובר צה"ל, בהתאם לכללים שהוועדה ממליצה להתוותם לפני המלחמה ויספק חומר רקע לתדרוכים ולפורומים השונים".¹¹⁷

לצד ממוני ההסברה שמונו רשמית להשתתף במאמצי ההסברה המלחמתיים, פעל סוג נוסף של "מסבירים". מדובר ב"לשעברים", המשמשים "מנהיגי דעה תקשורתיים". הם נקראים לאולפני טלוויזיה להעניק פרשנות וניתוח לאירועים שונים. עמדתם יכולה לרוב לתמוך, אך גם להתחרות במסרים המופצים מפי דוברי הצבא הרשמיים. הם מעניקים לציבור הרחב "משקפיים" לתפיסת מאבקי תקציב, לאחר תאונות אימונים, התייחסות לתופעות סרבנות או ביקורת פוליטית ועוד.¹¹⁸

במלחמת יום הכיפורים יזמה גלי צה"ל את שיתופו של האלוף חיים הרצוג, שהיה המסביר הלאומי במלחמת ששת הימים, לחזור על הצלחתו ההסברתית. יצוין כי בניגוד לזיהויו כ"איש הממסד" במלחמת ששת הימים, פרסם הרצוג, על בסיס תפקידו הציבורי כחבר בוועד למען החייל, בעיתון "הארץ" ב-1972 ועד כחצי שנה לפני המלחמה, מאמרי ביקורת שהזהירו על מצב הצבא.¹¹⁹

למרות זאת כבר ביום הראשון למלחמה נקרא הרצוג על ידי המטה הכללי והתבקש להתראיין בתקשורת. "הפעם ניתנה לי גישה למידע צבאי והורשתי להיכנס כרצוני ליבור". התחלתי לשדר בעברית ובאנגלית, ברדיו

117 קרני ואחרים, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**, עמ' 4.

118 אודי לבל, "עימות או תלות הדדית? - יחסי ביטחון ותקשורת במלחמה ובשגרה: מסגרת עיונית", בתוך: אודי לבל (עורך), **ביטחון ותקשורת דינמיקה של יחסים**, באר שבע: אוניברסיטת בן גוריון, 2005, עמ' 17.

119 ריאיון 12; חיים הרצוג, **דרך חיים**, תל אביב: ידיעות אחרונות, 1997, עמ' 248.

ובטלוויזיה, יחד עם המזרחן פרופסור שמעון שמיר". משימתם הייתה להפיג את חרדות הציבור, כל אימת שהדבר היה בגדר האפשר, ובמקרה הצורך להרתיע מפני סכנה צבאית.¹²⁰ נראה שהניסיון לא עלה יפה הפעם, והפינות ששידר לא זכו להד המיוחל: "נראה כי אי אפשר לשחזר הצלחה כה גדולה וכי יותר קל לדברר מלחמה שהכול מצליח בה מאשר מלחמה קשה וכואבת".¹²¹

משבר האמון והאמינות

בין הדובר והתקשורת

במלחמת יום הכיפורים נפער משבר אמון בין צה"ל לחברה הישראלית.¹²² מפגישת עורכי העיתונים עם שר הביטחון ב-6 באוקטובר 1973, בשעה 16:00, מההצהרות בשידור של ראש הממשלה ושל שר הביטחון ומפגישת דובר צה"ל עם הכתבים הצבאיים במוצאי שבת אחר חצות הצטיירה תמונה אופטימית חרף המלחמה הבלתי צפויה. המפנה בתמונה האופטימית הורגש רק בסוף היום השלישי למלחמה. הוועדה קבעה: "מניתוח המידע בעיתונים ובשידורים בימי המלחמה טושטש הגבול בין עובדות לפרשנות, בין הודעות דובר צה"ל לדיווחיהם של הכתבים הצבאיים".¹²³

דוגמה אשר הובילה לפגיעה באמינות אפשר לראות בדיווחו של עמוס אטינגר, הכתב הצבאי של "קול ישראל", ב-8 באוקטובר על הצלחות צה"ל בקרב הבלימה בחזית הדרום. הודעות רשמיות של דובר צה"ל נבלעו בכלל הדיווחים. אף שבאותו יום לא הוציא דובר צה"ל דיווחים על החזית הדרומית, הופיעו כותרות עיתוני הבוקר והערב בתיאור יום הלחימה "כשעת מפנה". לאורך היום בתקשורת המשיכו לתאר את הצלחות צה"ל בזירה הדרומית. עיקרים מדף קרבי לחייל, עלון הסברה פנימי של צה"ל, של מפקדת קצין חינוך ראשי, שתיאר את בלימת המצרים, שודרו בחדשות ארבע פעמים לאורך היום. בשעה 17:00 העביר אחד מכתבי הרדיו שמסיני הכחשה לידיעות השקריות המשודרות על מאמצי הבלימה, אולם כתבת ההכחשה נפסלה מפי נציג דובר צה"ל, סא"ל א', משום שאיש לא עדכנו לגבי

120 שם, עמ' 250.

121 נאור, **רדיו חזק**, עמ' 111.

122 שטרסמן, "שנת מבחן לעיתונאים", עמ' 4.

123 קרני ואחרים, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**, עמ' 5.

התמונה האמיתית של המלחמה, ומאחר שההכחשה סתרה את הכתבות האחרות שקיבל מן השטח. העיתונים ביום למחרת (9 באוקטובר 1973) עדיין בחרו לפרסם כתבות אופטימיות אף שבתדריך ב־8 באוקטובר בערב, לאחר מסיבת העיתונאים עם הרמטכ"ל, אמר אל"ם אריה תיכון לכתבים במפורש כי הצבא המצרי עדיין אינו נחלש משום שלא מדובר במתקפת־נגד ישראלית. תחושת חוסר אמינות שררה גם בקרב הכתבים הזרים.¹²⁴

על רקע זה סיכמו בדו"ח קרני:

אין מנוס אלא לקבוע, כי הגורמים העיקריים לפער האמינות היו: הצהרות אופטימיות של ההנהגה המדינית והצבאית, קיומן של ציפיות למלחמה נוסח ששת הימים, העדר מידע מספיק בשלושת הימים הראשונים למלחמה, דיווח המתייחס בעיקר רק לאירועים פרטיים, דיווחים מבצעיים לא מדויקים של צה"ל, דיווחים מוטעים של כתבים מגזרות שונות בחזית הדרום, דיווחים בלשון הערכות וציפיות ובזמן עתיד, תלישת פסוקים מדפים קרביים והפיכתם לחדשות, ערבוב תחומים בין דיווח על הנעשה בגזרת תצפית מקומית לבין תיאור תמונה כוללת של תחזית, עריכת חדשות לקויה בשידורי ישראל, ושיטת דברור לקויה וחסרת אכוונה.¹²⁵

גם בקרב נציגי העיתונות הבין־לאומית היה משבר אמינות. אריה ולנשטיין, נציג הקבע בישראל של סוכנות הידיעות "רויטרס", העיד כי אחרי המלחמה התייחסו בחו"ל להודעות ישראליות ברמת אמינות דומה לזו שהתייחסו להודעות מצריות, "מהימנות הישראלים ירדה ומהימנותם של המצרים עלתה".¹²⁶ נציג "ניו יורק טיימס" סבר שדווקא התבטאויות של מנהיגי ישראל (ראש הממשלה, שר הביטחון והרמטכ"ל) הן שפגעו באמינות הודעות ישראל לעומת העבר.¹²⁷

124 שם, עמ' 8-10.

125 שם, עמ' 10-11.

126 ולנשטיין, פרוטוקול 5.

127 סמית, פרוטוקול 5.

אמירות הדרג המדיני

חברי ועדת קרני בסיכומם הצביעו על בעייתיות בהצהרות הדרג המדיני. בין היתר הוזכרה אמירתה של ראש הממשלה גולדה מאיר: "תוקפינו חשבו שביום הכיפורים לא נהיה ערוכים להשיב מלחמה שעה. אנו לא הופתענו". כמו כן הוזכרה אמירתו של שר הביטחון משה דיין: "בסופו של דבר גם בדרך הזאת בסיני נוכל להכות אותם שוק על ירך"¹²⁸. אמירות אחרות של הדרג המדיני לא היו מתואמות עם הצבא. לדוגמה, ב־16 באוקטובר בשעה 18:00 נאמה ראש הממשלה בכנסת ואמרה משפט שלא תואם עם שר הביטחון ועם הרמטכ"ל: "בשעה זו, כשהננו מכוונסים בישיבת הכנסת, פועל כוח של צה"ל גם בעבר המערבי של התעלה". בשטח עדיין נמשך הקרב הנחוש של הצנחנים לייצב את ראש הגשר ולהשתלט על הצירים. משפט זה הרעיש את כלי התקשורת בעולם. בשעה 20:00, בעקבות הודעה זו של ראש הממשלה בכנסת, ביקשו הכתבים הצבאיים שהתכנסו בלשכת הרמטכ"ל הבהרות על הכוח שנמצא ממזרח לתעלה. דדו התנסח בזהירות, וסקר מה שכבר התרחש, אבל הודיע להם כי על מהלכים עתידיים לא יוכל לספק מידע. "מהלך דרמטי, שיש בו תפנית חד פעמית ומהפכנית בשדה הקרב איני מוכן להבטיח"¹²⁹. לימים יתברר כי זה היה גלילי שהכניס את עניין חציית התעלה לנאומה של גולדה מתוך מחשבה להעלות את המורל הציבורי.¹³⁰

דו"חות ממד"ה (מחלקת מדעי ההתנהגות) מתקופת המלחמה הראו כי בקרב הציבור בעורף זכו אישים בכירים, כגון ראש הממשלה ושר הביטחון, לאמינות רבה מאוד בשכבות הפחות משכילות. הביקורת העיקרית התמקדה בראש אמ"ן וברמטכ"ל.¹³¹ להשוואה - בסקר שערך המכון לקומוניקציה באוניברסיטה העברית לבחינת השאלה באיזו מידה אפשר להאמין למידע שדוברי הממשלה מוסרים לציבור נמצא כי עד 15 באוקטובר שמרו דוברי הממשלה על אמינות בקרב האזרחים. מעל ל-72% ענו כי אפשר להאמין לרוב או לכל הדוברים הממשלתיים.¹³²

128 שטרסמן, "שנת מבחן לעיתונאים", עמ' 4.

129 ברטוב, **דדו: 48 שנה**, עמ' 606.

130 ריאיון 12.

131 עוזר שילד, **דו"ח הלחי רוח בעורף (6)**, קריית אונו: מחלקת מדעי ההתנהגות, 17 באוקטובר 1973.

132 המכון למחקר חברתי שימושי, **מורל הציבור**.

הרמטכ"ל רא"ל דוד אלעזר במסיבת עיתונאים
(צלם: רון אילן; באדיבות ארכיון צה"ל
ומערכת הביטחון).

ההתבטאויות בדרג הצבאי

גם בקרב השדרה הבכירה של הצבא זכורות אמירות בעייתיות שהשפיעו על הלך הרוח הציבורי. כך, הרמטכ"ל דוד אלעזר אמר: "אנחנו נמשיך לתקוף ולהכות ונשבור להם את העצמות". זו הייתה אמירה יהירה שיצרה בקרב הציבור אופטימיות לא מבוססת.¹³³

כמו כן ליחידת דובר צה"ל לא תמיד הייתה בקרה על תדרוכים שהעניקו מפקדים בשטח. הדבר הוביל לחוסר אחידות במסרים ולפגיעה באמינות. היו אלופים, למשל האלוף שרון, מפקד אוגדת הצליחה, שהזמינו עיתונאים בכירים לתדרוכים אישיים ללא פיקוח דובר צה"ל. ראש עק"ל קבע כי כתבים כאלה

אינם ניתנים "לשליטה" במסגרת חוליות הסיקור הצבאיות.¹³⁴ מדיניות המטה הכללי הייתה להמעיט בפרסום הישגים, גם כדי לקיים את "ערפל המלחמה" וגם כדי שלא להזמין דווקא עכשיו עזרה מדינית לצבא המצרי. בניסיון כושל להשליט מדיניות זו הוציא הרמטכ"ל בצהרי 17 באוקטובר פקודה לאלופי הפיקודים ולמפקדי האוגדות: אין למסור כל הצהרות, או ראיונות לעיתונות, פרט למתואם עם דובר צה"ל. קצינים בכירים ומדינאים החלו לחשוף סודות בנאומים שנשאו לציבור, והדבר הוביל את הצנזור לשנות פעמים רבות את הנחיותיו.¹³⁵

133 שטרסמן, "שנת מבחן לעיתונאים", עמ' 4.

134 שמואל, פרוטוקול 1.

135 אבנר בר־און, הסיפורים שלא סופרו: יומנו של הצנזור הראשי, תל אביב: עידנים, 1981, עמ' 243.

בין האירועים שהשפיעו על חוסר האמינות בלטה תגובתו של האלוף יריב במסיבת עיתונאים בבית סוקולוב ב-9 באוקטובר, וזו סתרה את הודעות דובר צה"ל.¹³⁶ באותה פגישה קם העיתונאי ויקטור ציגלמן מהמגזין הצרפתי "נובל אובזרוטר" כשבידו נייר ושאל: "בקומוניקט שקיבלנו הבוקר נאמר, כי צה"ל שולט בכל הגזרה הצפונית של התעלה, לאורך קו המים. האם פירושו של דבר שהמצב השתנה וכי ישראל נטשה את מעוזי קו בר-לב?" על כך השיב יריב בשידור חי, אחרי שעיין במסמך, לעין מצלמות טלוויזיה, שצפו בהן מיליוני אנשים: "מסמך זה אינו נכון".¹³⁷ אחרי המלחמה הודה פנחס להב שאירוע זה היה שגיאה: "כאשר ראיתי נייר זה, הבחנתי מיד שזו אינה הודעה של דובר צה"ל, אלא ידיעה עיתונאית [מאת עיתונאי "ידיעות אחרונות" צבי קסלר]. ראיתי גם שבראש הנייר כתוב 8 באוקטובר, בעוד שהתדרוך התקיים ב-9 באוקטובר". להב העיד כי חשב להעיר על כך לאלוף יריב אחרי כן: "אילו חשבתי באותו רגע על ההדים שיהיו לדברים האלה הייתי קם, מפריע למפקדי, אהר"לה בהופעתו, שהייתה ממצה ומשכנעת ביותר, מעמיד אותו על טעותו ומסביר שזו לא הודעת דובר, כי אם כתבה מתייחסת ליום אתמול. לא עשיתי זאת". להב הבהיר שהתיקון, שנעשה מאוחר יותר בדבריו של האלוף חיים הרצוג, כבר לא השיג את המטרה:

אני יושב מול חמש מאות עיתונאים וצריך לעמוד על אמינותו של דובר צה"ל, שבמקרה זה הוא אמינותה של המדינה. צריך הייתי להיות לא לויאלי למפקדי שהצהיר הצהרה נמהרת. מן הסתם גם הוא לא שיער באותו רגע מה הנזק שהצהרתו זו תביא. אין ספק, שהשידור החי של התקרית בטלוויזיה הזיק לי יותר מכל ההופעות של מנהיגי האומה גם יחד, אף אם היו בהן דברים מופרזים.

זו הייתה הודעה של בר-סמכא שאמר לעולם כולו כי דובר צה"ל לא אמר אמת.¹³⁸

אירוע נוסף שהציף בעיית חוסר אמון היה אי הדיווח על נפילת מוצב החרמון. "כאשר הודיעו על שחרור הרמה, היו חיילים שידעו שהחרמון עדיין בידי האויב. דבר זה ערער על האמון", העיד תא"ל שאול גבעולי, קצין החינוך הראשי, שנושא מורל החיילים היה בתחום טיפולו.¹³⁹

136 קרני ואחרים, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**, עמ' 11.

137 גלבוט, **מר מודיעין**, עמ' 633.

138 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 84.

139 שאול גבעולי, **פרוטוקול מס' 5**, 11 בדצמבר 1973 (להלן: גבעולי, **פרוטוקול 5**).

לדברי אל"ם (במיל') תיכון, לא נמסר מידע על נפילת החרמון מאחר שזו הייתה ידיעה משמעותית הטעונה אישור, ובאותו פרק זמן לא היה מי שיאשר את הפרסום.¹⁴⁰ פנחס להב הסביר את ההחלטה שלא לפרסם את נפילת המוצב משני שיקולים: ראשית, הדרג הממונה לא הנחה את היחידה להוציא הודעה כזו. שנית, לתפיסתו, תפקיד יחידת דובר צה"ל לדווח על מה שידוע בחדר המלחמה במטכ"ל. שיקול נוסף היה שאלת המורל: "ידענו ששם יש הרבה שבויים והרוגים ולא ידענו כיצד יתפתח הדבר".¹⁴¹

אירוע נוסף שהדגיש חוסר אמינות היה האמירה "למגר" את הכוחות המצריים. עובדה זו לא הייתה נכונה בשעתה.¹⁴² כשפנחס להב שמע אמירה זו, הפסיק להשתמש בה, ולמרות זאת היא שודרה עוד פעמים מספר. "לכתב צבאי, שהשתמש במונח 'ממגרים', היתה סיבה טובה להאמין שממגרים. אחר כך הסתבר שלא כך הדבר". בהסבירו את מקור האמירה, קשר אותה ללחץ ששרר ביחידה בזמן הלחימה: "רדיו אינו שבוועון ואין לו זמן. תחילה לא היתה לדובר צה"ל סיבה לפסול את זה. זה קורה. במלחמה קורים הרבה דברים. יש ערפל קרב. אם אתה רוצה שהרדיו יסקר את המלחמה, אתה מוכרח להסתכן שיהיה אי דיוק".¹⁴³ באופן דומה הוחלט שלא לדווח על צליחת התעלה באמצעות הדבורות בליל 15-16 באוקטובר.¹⁴⁴ במקרה אחר בחר דובר צה"ל להסתיר שיגור טיל לתל אביב ביום הראשון של המלחמה.¹⁴⁵

דיווח על אבדות

אחת הסוגיות הרגישות בדברור מלחמה היא הדיווח על אבדות. בישיבה הראשונה של פורום ההסברה ב-9 באוקטובר בשעה 12:30 נקבע כי תינתן "הסברה הדרגתית ושקולה על הקשיים בלחימה". נושא האבדות לא נכלל בהודעות דובר צה"ל, פרט לשניים-שלושה מקרים, שבהם דיווח האויב, ובעקבות זאת מסרו עיתונאים זרים על אבדות בצה"ל ועל פגיעות

140 תיכון, פרוטוקול 1.

141 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 78.

142 טל וטל, ישראל טל, עמ' 608.

143 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 83.

144 שוסטר וששון, "אלוף (במיל') שלמה גזית", עמ' 73.

145 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 85.

במתקנים.¹⁴⁶ נתוני האבדות פורסמו כעבור זמן משיקולי ביטחון שדה ומורל. "אין לתת לאויב אינדיקציה על אבדות. אמנם חוסר ידיעה על אבדות גורם לשמועות, אבל יש להתחשב בשיקולים הצבאיים". קצין החינוך הראשי, תא"ל שאול גבעולי, הציע כי מוטב שהפרסומים יהיו תקופתיים, "אפשר לפרסם הודעות כי בקרבות ספגנו אבדות, אולם אלה צריכות להיות בצורה הכללית ביותר".¹⁴⁷ כך, רק כשבוע לאחר פרוץ המלחמה, ב-14 באוקטובר, פרסם דובר צה"ל הודעה, ובה ציין כי עד למועד הוצאת ההודעה נהרגו 656 חיילים במלחמה. ההודעות נמסרו לאותן משפחות, אך שמות החללים לא פורסמו בכלי התקשורת. בריאיון ל"ידיעות אחרונות" ציין שר הביטחון כי לא ניתן לעסוק באבל על הנפגעים משום שהמדינה נלחמת על חייה. בכך, במהלך המלחמה וגם אחריה, היה מספר החללים שעליהם דווח נמוך בהרבה ממספר החללים עד לאותה נקודת זמן. בשל "ערפל הקרב" ובשל קשיים הקשורים לשליטה בכוח אדם ובהזרמת דיווחים מהיחידות למטכ"ל, דווח רק על אותם חללים שלגביהם הייתה ודאות.¹⁴⁸

בסוף המלחמה סבר האלוף שלמה גזית כי במלחמה קצרה יש להודיע על האבדות בסיומה, ואילו במלחמה ארוכה יותר, כמו מלחמת יום הכיפורים, יש להוציא הודעות ביניים בלי לפרסם את שמות הנופלים. "יש לעדכן מפעם לפעם נתונים על פצועים מאושפזים ונעדרים". באשר לאובדן אמצעי לחימה יש לפרסם רק מקרים בולטים, אשר אי-פרסומם עלול להביא לגל שמועות.¹⁴⁹ בפועל, בפגישות היומיות של דובר צה"ל עם הכתבים הצבאיים, הם תודרכו על האבדות. לטענתו של להב, "אין דובר צה"ל מוסר לציבור פרטים על אבדות בזמן מלחמה, כי זו אינפורמציה מודיעינית ממדרגה ראשונה לאויב. כאשר נלחמים מלחמת קיום צריך לגלות זהירות רבה".¹⁵⁰

רק כחודש לאחר פרוץ המלחמה דיווח דובר צה"ל על האבדות נכון לאותו מועד. בהודעה מ-6 בנובמבר 1973 בשעה 18:00 נכתב: "מחר ייפתחו בתי העלמין הצבאיים הארעיים, בהם הובאו לקבורה חללי המלחמה. עד

146 קרני ואחרים, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**, עמ' 11.

147 גבעולי, **פרוטוקול 5**.

148 מוטי ספראי, **מדיניות ניהול כוח האדם בעקבות מלחמת יום הכיפורים: צוהר ארגוני להבנת יחסי צבא-חברה**, חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, 2010, עמ' 158.

149 שלמה גזית, **פרוטוקול מס' 8 של ועדת קרני**, 13 בדצמבר 1973.

150 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 84.

היום נפלו במערכה 1,854 חיילים. מספר הפצועים המאושפזים עדיין בבתי חולים מגיע לכ-1,800. רשימת השמות המלאה של הנופלים תפורסם במועד מאוחר יותר¹⁵¹. ב-22 בדצמבר 1973 נערך דיון עקרוני אצל ראש אכ"א בשאלה מתי יש לפרסם חוברת עם שמות חללי המלחמה. האפשרויות שנבחנו היו פרסום בהקדם האפשרי; פרסום בעוד כחודשיים-שלושה; או פרסום ביום השנה למלחמה באוקטובר 1974. ראש אכ"א סיכם כי עדיין אין אפשרות לפרסם את החוברת מכיוון שחסרים נתונים לנוכח המספר הרב של נעדרים, ולפי שעה אין לנו נתונים ודאיים על שבויים בסוריה. לכן נקבע כי החוברת תפורסם בחודש מארס 1974. תחילה תפורסם למשפחות, ויום לאחר מכן - לציבור הרחב. כמו כן צה"ל יצטרף לבקשת חלק גדול מהמשפחות שלא לפרסם מודעות אבל בעיתונים. סיכום ראש אכ"א אושר מפי הרמטכ"ל ומפי שר הביטחון.¹⁵²

סקר צה"ל על האמון לתקשורת

סקר שערכה ממד"ה באגף כוח האדם בצה"ל במהלך המלחמה הראה כי אחוז גבוה של המשיבים התייחסו ברצינות לידיעות שפורסמו ברדיו ובטלוויזיה הישראלים. כך למשל, בימים 7-15 באוקטובר 1973 ענו 38 אחוז מהנשאלים כי אפשר להאמין לכל הידיעות, ואילו על השאלה אם אפשר להאמין לרוב הידיעות ענו 44 אחוז בחיוב. בימים 16-19 באותו חודש על השאלה הראשונה ענו 48 אחוז בחיוב, ואילו על השנייה - 37 אחוז. ב-21-22 באוקטובר העלה הסקר כי 46 אחוז מהנשאלים נתנו אמון בכל הידיעות, בעוד 42 אחוז האמינו לרוב הידיעות. מיולי עד ספטמבר לפניו אמרו רק 27 אחוז מהאוכלוסייה שהם מאמינים לכל הידיעות. סקר נוסף של המכון לקומוניקציה של האוניברסיטה העברית, שנערך בימי המלחמה ב-1973, הראה נתונים דומים.¹⁵³

בדו"ח ממד"ה מועלות מספר סיבות פסיכולוגיות לאובדן האמון של האזרחים במפגש עם התקשורת. ראשית, התופעה נוצרה מהודעות שאינן אמת, או מהודעות אשר תוכנן היה נכון, אולם מרמזות על מצב לא אמיתי. שנית, ידוע שבמצבי חרדה נוטה הקהל להכליל, ואינו מבחין במדויק בין

151 הלפרין, **דובר צה"ל מודיע**, עמ' 98.

152 שפיר, **מלחמת יום הכיפורים**, עמ' 380.

153 לויתן, "כך פעל עק"ל", עמ' 42.

מקורות מידע שונים. לכן כאשר פרשנים או כתבים שונים מסרו דיווחים בעלי גוון שונה, נתפסו דברים אלה כאילו אותו מקור (הרדיו) סתר את עצמו, ראייה לחוסר מהימנות. שלישית, ההימנעות מציון הכישלונות עוררה ספקות בנוגע למהימנותם של המקורות. הדו"ח המליץ לצה"ל על מדיניות הסברה הכוללת דיווח מידע מרבי במגבלות ביטחון; הקפדה מיוחדת על דיוק המידע כדי שלא לתת פתחון פה למפקקים באמינות; מאמץ לעצב מחדש את ציפיות הציבור לגבי ההתפתחויות.¹⁵⁴

אתגר האמינות

מספר אנשי תקשורת ודובר צה"ל קבעו כי דובר צה"ל לא הוציא הודעות לא אמינות במלחמה.¹⁵⁵ האלוף גזית העריך: "משבר האמון בין הציבור לצה"ל, נבע מעודף קומוניקציה של כתבים, שאי אפשר היה לפקח עליה. כתבים רבים שרצו בחמ"ל ובחפ"ק, והם היו מיותרים בהחלט. צנזור לא פגע בפרסום [אותן] כתבות".¹⁵⁶ אחרים הסבירו את הבעייתיות באמינות של הודעות דובר צה"ל בפער בין המידע שהיה לחמ"ל להתרחשות בפועל בשדה הקרב. כך בהודעה על נפילת המעוזים הוחלט שלא לפרט מאחר שבחמ"ל לא ידעו איזה מעוז נפל.¹⁵⁷ לצה"ל היו נתוני סקר מ-19 בדצמבר 1973 שהראו שאזרחים בעורף השיבו על אמינות גבוהה של ההודעות הרשמיות בכל ימי המלחמה.

גם דובר צה"ל, תא"ל להב, התבטא דומה בריאיון לספר השנה של העיתונאים תשל"ד:

אני יכול להודיע שההודעות שלי היו די ריאליסטיות ובחלקן תיארו את המצב בצורה מאוד לא סימפטית, אם כי בצורה לקונית, בסגנון של דובר צה"ל, בלי שמות תואר, רק בעובדות. מבחינה זו אין שום יחס בין כותרות העיתונים לבין הודעות דובר צה"ל.¹⁵⁸

154 מחלקת מדעי ההתנהגות, דו"ח שמועות והסברה, 18 בדצמבר 1973.

155 לויטן, "כך פעל עק"ל", עמ' 41; מרדכי בר-און, פרוטוקול מס' 2, 1973; גזית, פרוטוקול מס' 2, 1973.

156 גזית, פרוטוקול מס' 2, 1973.

157 תיכון, פרוטוקול 1.

158 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב", עמ' 81.

אולם דווקא בעדות הסגורה בוועדת קרני העיד כי התקלות המרכזיות בפעילות מערך ההסברה נגעו לפערי האמון:

ההודעה של ראש הממשלה על 'אי הפתעה' יצרה פער של אמינות, כי כולם ידעו, כעבור זמן קצר, שאכן הופתענו, ולאויב יש יתרונות צבאיים כתוצאה מההפתעה. היו תקלות גם במדיניות של אי פרסום אבדות. היו צריכים להסביר מדוע אין מפרסמים אבדות של אנשים ואמצעי לחימה. בפרסומי דובר צה"ל השתמשו באמירות כגון 'קרבות כבדים', 'התמודדות קשה' וכו' כנראה זה לא היה מספיק.¹⁵⁹

סיכום ותובנות

הדוברות הצבאית

לאחר מלחמת ששת הימים ניכרה אופוריה בחברה הישראלית, והיא סחפה את הדרג המדיני, את מערכת הביטחון ואת המודיעין הישראלי, ואף לא פסחה על אנשי התקשורת. הרגשה זו התהפכה מייד עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים בהפתעה כואבת. המלחמה גרמה לשבר בחברה הישראלית, שינתה את היחסים שבין הצבא לחברה בכלל ואת הזיקה שבין הצבא לתקשורת בפרט. התקשורת הישראלית והבין-לאומית השתנתה ללא היכר, ומערכת הביטחון לא הייתה עוד "פרה קדושה" בקרב הציבור הרחב והתקשורת. כמו כן במשך שנים, בהיות יחידת דובר צה"ל באגף המודיעין, היא סבלה מהקצאה מצומצמת של משאבי כוח אדם ותקציב על רקע העדיפות הנמוכה שזכתה באגף.

דובר צה"ל של שנת 1973, כמו רבים מקודמיו, תמך במדיניות של הגבלת פרסום, וזו הובילה בראייה כוללת לפגיעה באמון העיתונאים בדובר צה"ל ובצה"ל. שדה הקרב היה רחוק מהמטה הכללי, ועל כן מהיבט הדוברות הייתה חשיבות לפיקודים המרחביים ולאוגדות המתמרנות. לפיכך נדרש לאייש נציג דובר צה"ל במשרה מלאה במקומות אלה. לצד זאת נדרש לשפר את ההכשרה המקצועית של אנשי הדוברות. המלחמה הוכיחה כי קצינים לא כשירים, בסדיר ובמילואים, לא רק שלא תרמו לעשייה הדוברותית אלא פגעו בה. אנשי צבא ששובצו ביחידת דובר צה"ל ללא כל ניסיון מקצועי היו לנטל על היחידה.

159 להב, פרוטוקול 10.

באותה עת הייתה סגירות במדיניות הפרסום. זה בלט גם במלחמה. לאורך השנים נקט דובר צה"ל גישה משתנה להצטרפות כתבים לכוחות בזמן לחימה. אומנם במלחמת יום הכיפורים קיבלו הכתבים גישה בלתי מוגבלת לכוחות ולמפקדים בשטח, אך זו הייתה פתיחות מעושה מאחר שלא התאפשר להם לדווח באופן שקוף על חוויותיהם במלחמה. הם הסתובבו בשטח באופן לא מתואם ותודרכו מפי מפקדים בכירים בחופשיות ללא הכנה מוקדמת וללא ליווי של נציגי היחידה. סביר מאוד כי המסרים הסותרים והפתיחות הבלתי מבוקרת הם שתרמו לחוסר האמון מתחילתה.

בכירי צה"ל עשו כל שביכולתם לשלוט במסרים העוברים לציבור, לצמצם את הסיקור התקשורתי ולסנן ביקורת לפני המלחמה ובמהלכה. הדבר הביא לתופעה הפוכה - פגיעה באמון הציבור בממשלה ובצה"ל. ניסיונות ההסתרה, הצנזור והשכתוב של מסרים התנגשו עם האתוס הדמוקרטי של החברה הישראלית ותרמו לפריחת תאוריות קונספירציה.

אחד המרכיבים החיוניים במדיניות הפרסום, דילמה ארוכת שנים בתחום הדוברות הצבאית, הוא המתח בין הצורך לפרסם מהר ככל האפשר ובין החובה לבדוק את העובדות ולדייק. גם ועדת קרני זיהתה כי "בתהליך הפרסום קיימות לכאורה שתי מגמות מנוגדות: הרצון לפרסום מהיר ומלא, לעומת המגבלות הנובעות משיקולים בטחוניים ושיקולים של מהימנות"¹⁶⁰. מתח זה המשיך ללוות גופי דוברות, צבאיים ואזרחיים כאחד, לאורך שנים.

לדובר צה"ל יש השפעה משמעותית בניהול ההסברה במלחמה מעבר להיבטים הצבאיים בלבד. כיוון שהדובר היה חסר ניסיון בנושאי תקשורת ודוברות, בצעד חסר תקדים מינו מעליו "דובר צה"ל-על", אלוף מנוסה, איש מילואים - הממונה על ההסברה.

העדיפות לתקשורת זרה הייתה נמוכה. מערך ההסברה הישראלי, ובראשו יחידת דובר צה"ל, לא היטיב לעבוד במקצועיות עם הכתבים הזרים, המייצגים ברובם מערכות תקשורת רבות המשפיעות על דעת הקהל בעולם והמעבירות מסרים לאויב.

בלט היעדר תיאום מתבקש בין יחידת דובר צה"ל, לביטחון שדה, לצנזורה ולקצין החינוך הראשי לגבי מסרי ההסברה בצה"ל ומחוצה לו. לא היה שיתוף פעולה מתאים עם יחידות המודיעין, וכך נמנעה הפצת מידע תומך הסברה.

160 שם, עמ' 12.

בעקבות המלחמה נדרשה יחידת דובר צה"ל לעדכן את תפיסת התפקוד והמבנה הארגוני. דובר צה"ל זכה למקום מרכזי יותר בשורות הצבא, הוא הוכפף מעתה לרמטכ"ל ויצא מכפיפות אמ"ן. כך חוזקה העדיפות לנושאי ההסברה והתודעה במטה הכללי. על אף כל האמור נוכחנו כי בתקשורת ובספרות המלחמה הפריזו בהאשמת דובר צה"ל בכשלי המלחמה.¹⁶¹ אכן ההסברה והתקשורת חשובים לשמש כלי מבצעי בלחימה, אך זה צירוף עשייה של גורמים רבים ולא רק של דובר צה"ל אישית. בשנים שאחרי המלחמה הפנימו בפיקוד צה"ל ובדרג המדיני את מקומה של התקשורת בעת משבר ואתגר ונתנו לכך קשב ופעולות נדרשות.

משבר האמון

ועדת קרני זיהתה כי פער האמינות במלחמת יום הכיפורים הוא תוצאה של פער בין הציפיות מן המלחמה ובין ההתנהלות בפועל לקראתה ולמהלכה. הצהרות של דרגים ממשלתיים ושל קצינים בכירים ערב המלחמה ובשלביה הראשוניים, ברוח השגי מלחמת ששת הימים, יצרו מסגרת פסיכולוגית של ציפיות אופטימיות לסיום מהיר ומוחץ של המלחמה.¹⁶²

הלקח החשוב למערך דובר צה"ל לדורותיו ממלחמה זו בהתמודדות עם משבר אמון הוא לאפשר מרחב ביקורת, להגדיר גבולות גזרה ברורים לצנזורה, להפנים מעשית את תפקיד התקשורת בחברה דמוקרטית, ליישם גישה של פתיחות הצבא לסיקור תקשורתי במגבלות ביטחון המידע - כל אלה משפיעים על טיב האמון בצבא. אחד האתגרים בהקשר זה הוא הטיפול בשמועות המופצות בתקופת מלחמה מפי האויב ומפי חיילים ואזרחים.

כבר ב-1974 הדגישה ועדת קרני כי הפונקציה של דוברות והסברה במלחמה חשובה לא פחות מזו של יחידות מטה אחרות. יתר על כן, בתחום ההסברה גדולה התועלת השולית, היינו "אפשר להשיג גידול ניכר ביתרון הצבאי מדיני של נושא ההסברה בתמורה להשקעה קטנה יחסית באמצעים ובכוח אדם".¹⁶³

161 בן-פורת ואחרים, **המחדל**; רונן ברגמן וגיל מלצר, **מלחמת יום כיפור: זמן אמת**, תל אביב: משכל, 2004; אבנרי, "מידע שהרדים את הציבור".

162 שם, עמ' 5.

163 קרני ואחרים, **ועדת בדיקה לדובר צה"ל**.

התקשורת

ביחסי הכתבים הצבאיים עם הצבא בלט שינוי מהותי. אם בעבר לדובר הצבאי היה קל להכתיב לתקשורת את הנרטיב הרצוי, עם השנים התגברה מגמה ביקורתית כלפי הצבא, תופעה שכמעט שלא נראתה קודם.

למלחמה הייתה השפעה גם על התקשורת המשודרת בישראל. באותה עת בארץ נשמעו מחמאות רבות על איחוד השידורים, לצד פליאה בעולם כי שידורי הרדיו נתפסו כשידורים רשמיים של השלטון בישראל. אמצעי התקשורת שידרו תוך חופש עיתונות במגבלות צנזורה, אך דווקא התחרות המקצועית בין שתי הרשתות מנעה מלהגדירן כ"שופר" של הממשל. תחרות טבעית בין כלי תקשורת נתפסה כלא מתאימה בזמן מלחמה, ולאורך השנים הוכיחה את תרומתה לעצמאותם וליכולתם גם לבקר את הממסד. שידורי הטלוויזיה סייעו בתיווך המלחמה לעורף וחיזקו במידה מסוימת את האמון של קהל הצופים בצה"ל ובמקבלי ההחלטות.

מקום חשוב במיוחד בלט יחס השלטון לוועדת העורכים. זו נפגשה עם בכירי מערכת הביטחון כמעט פעם ביומיים במהלך המלחמה האינטנסיבית ביותר בתולדות מדינת ישראל. הדבר מצביע על תופעה מרתקת של קואופטציה (מסירת מידע מודיעיני מסווג לאנשי תקשורת כדי לשכנעם שלא לפרסם).

התפיסה של העיתונאים הישראליים את דובר צה"ל הייתה אמביוולנטית. בעוד עיתונאים רבים ביקרו את פעילות היחידה, אחרים ציינו כי לא היו יכולים לתפקד בלעדיה. מייד אחר המלחמה אמר יו"ר הוועד המנהל של רשות השידור:

בלי דובר צה"ל ושירותיו לא היינו יכולים בשום פנים ואופן לפעול בשדה כפי שפעלנו. הודות לדובר צה"ל הגענו לכל מקום, ראיתם כתבות שצולמו בטלוויזיה, ושמעתם כתבות שהוקלטו ברדיו ממש בשורה הראשונה של החזית. זה לא היה ניתן לולא שיתוף הפעולה של דובר צה"ל.¹⁶⁴

לסיכום, מאמר זה הוא מחקר שני של המחלקה להיסטוריה על מקומה של הדוברות בצה"ל, והראשון שפורסם ברבים. המחקר ההשוואתי

164 שטרסמן, "ראיון עם תא"ל להב".

הקודם¹⁶⁵ עוסק בתקופה מאוחרת יותר (2006-2009). מחקרים עתידיים ראוי שייעשו על נושאים אחרים (מבצעים בעזה, המב"ם, יחסי צבא-חברה מנקודת מבט תקשורתית וכו'). מחקרים עתידיים בנושא יכולים להיעזר בניסיון המוצג במחקר ראשוני זה. נושא נוסף למחקר אפשר שיעסוק בהשוואת פעילות הדוברות לאחר שינויים טכנולוגיים ולאחר כניסת הרשתות החברתיות לעולמנו.

165 אפרים לפיד, יחסי צבא-תקשורת במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה", המחלקה להיסטוריה, 2011.

נספח

מספר הריאיון	שם	התפקיד בזמן המלחמה	תאריך קיום הריאיון
1	האלוף (במיל") אלי זעירא	ראש אמ"ן	15 באפריל 2022
2	ביקש להישאר אנונימי	כתב צבאי "במחנה"	27 באפריל 2022
3	ישראל קצובר	כתב צבאי בעיתונות חרדית	2 במאי 2022
4	רון בן-ישי	כתב צבאי "קול ישראל"	8 במאי 2022
5	תא"ל (במיל") נחמן שי	כתב צבאי טלוויזיה ורדיו	12 במאי 2022
6	תא"ל (במיל") יצחק שני	מפקד בסיס הצנזורה שבתל אביב	19 במאי 2022
7	תא"ל (במיל") אבנר שלו	רל"ש הרמטכ"ל אלעזר	26 במאי 2022
8	סא"ל (במיל") אלי דורי	חבר צוות סיקור פצ"ן	29 במאי 2022
9	אל"ם (במיל") גיורא פורדס	עוזר רמ"ד הכתבים הצבאיים	29 במאי 2022
10	יאיר אלוני	עורך הטלוויזיה הישראלית	9 ביוני 2022
11	ארנון צוקרמן	מנהל הטלוויזיה הישראלית	12 ביוני 2022
12	מירון מדזיני	דובר לשכת ראש הממשלה	17 באוגוסט 2022
13	אל"ם (במיל") יעקב רוזנפלד	קצין מודיעין בכיר	26 באוגוסט 2022
14	סא"ל (במיל") דורון סקל	קצין מודיעין	26 באוגוסט 2022